

Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyaret İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi

Hüseyin HANSU*

I. İslâmî Araştırmalarda Kurumsal Çalışmaların Başlaması

Osmanlı'nın son döneminde ülkenin yaşadığı uzun süreli savaşlar, devletin modernleşme çabalarının sebep olduğu siyâsî, sosyal ve kültürel krizler, toplumun manevi yapısında ciddi sarsıntılar meydana getirmişti. Dünyadaki değişim ve dönüşümleri takip edemeyen dönemin eğitim kurumları olan medreseler, siyâsî ve sosyal felaketlerden bunalan insanların sarsılan itikatlarını korumada, dinî duygularının zayıflamasını önlemede yetersiz kalmıştı. Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşma hareketleri ve buna bağlı olarak Avrupa dillerinden yapılan felsefî ve edebî tercüme hareketleri, özellikle medrese dışındaki modern eğitim kurumlarından yetişen kişiler arasında, giderek dine uzak hatta din karşıtı bir kuşağın yetişmesine sebep olmuştu. Hollandalı bir müsteşrik tarafından yazılan ve provokatif bir önsözle Türkçeye tercüme edilen muharref bir İslâm tarihi,¹ müsteşriklerin üslubuyla ilk defa karşılaşan okumuş dindar çevrelerde bir şok etkisi yaratmıştı. Daha da kötüsü uzun bir süre gündemi meşgul etmesine rağmen tatmin edici bir reddiyenin yazılamamış olması, üzüntü hatta ümitsizliğe neden olmuştu.

Tanzimat döneminden itibaren modernleşmenin bir devlet politikası olarak benimsenmesiyle, bireysel ve toplumsal hayattaki değişimler artmış, buna bağlı olarak dinî ve ahlâkî değerlerin zayıflama ve çözülme süreci hızlanmıştı. Medreselerde yapılan ıslahatlar din hizmetlerinde ortaya çıkan aksaklık ve sorunları çözmeye yetmemiş, dolayısıyla dinî inançların ve ahlâkî değerlerin zayıflamasının önü alınmamıştı. Ancak din hizmetlerindeki aksaklıkları giderme, dinî hakikatleri doğru

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Hollandalı şarkiyatçı ve tarihçi Reinhart Pieter Anne Dozy'nin (1820-1883) *Essai sur L'Listoire de L'Islamisme* (Leiden 1863) adlı eseri Abdullah Cevdet tarafından *Tarih-i İslâmîyet* adıyla Türkçeye tercüme edilerek 1908 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. Mehmet Özdemir, "Dozy Reinhart Pieter Anne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1994, c. 9, s. 513.

bir şekilde anlatma ve yayma konusundaki arayışlar medrese dışında da devam etti. Bu arayışların kurumsal düzeydeki ilk örneği 1918 yılında Meşihât makamına bağlı olarak kurulan *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*'dir. Bu çabalar 1922'de *Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye*, 1925'te Diyanet İşleri bünyesinde kurulan "Kur'an ve Hadis Tercümesi Projesi" ile devam etmiştir.²

Bu makalede, adı geçen projeler kısaca tanıtıldıktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından *Tecrîd-Sarîh*'i tercüme etmekle görevlendirilen Babanzâde Ahmet Naim Bey'in hayatı ve bu çalışması üzerinde durulacaktır. Cumhuriyet'ten önce kurulmuş olmasına rağmen *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*'nin de diğer iki projeye birlikte değerlendirilmesi, aralarındaki benzerlikten kaynaklanmıştır. Zira her üç projede de önemsiz farklılıklar dışında genellikle aynı kaygı ve endişeler dile getirilmiş ve benzer çözümler önerilmiştir. Dolayısıyla üç projeyi birbirinin devamı gibi görmek yanlış olmayacaktır.

A. Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Projesi

İslâm araştırmalarının kurumsal düzeydeki ilk örneği 25 Ağustos 1918'de Meşihat Dairesi'ne bağlı olarak açılan *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*'dir. Kuruluş gerekçesinde İslâm'ın yüce hakikatlerini yaymak, din hizmetlerindeki aksaklıkların giderilmesine yardımcı olmak, İslâm hakkında sorulan sorulara ilmî cevaplar vermek, İslâm aleyhindeki yayınlara reddiye yazmak gibi amaçlar zikredilmiştir. Kurum, faaliyet gösterdiği dört yıl boyunca ciddi ilmî çalışmalarda bulunmuş ise de asırların birikimi olan sorunları kısa bir sürede çözmesi beklenemezdi. Yine de bu alanda atılmış bir ilk adım olması açısından önemli olan bu kurum, ülkedeki karışıklıklar ve siyâsî belirsizliğin artması üzerine 1922 yılında faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.³

B. Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti Projesi

Kurumsal düzeydeki İslâm araştırmaları konusundaki ikinci teşebbüs *Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti* projesidir. Bu heyet, İslâmî araştırmalar yapmak amacıyla 12 Kanun-i Evvel 1338'de Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti bünyesinde oluşturulmuş bir birimdir. Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti, din hizmetleri, irşad ve dinî neşriyat alanındaki hizmetleri yürütmek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'ndeki şeyhülislâmlık makamına mukabil olarak 3 Mayıs 1920'de

2 Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2013 yılında, *Hadislerle İslâm* adıyla 7 cilt halinde yayınlanan 'Konulu Hadis Projesi' nin de benzer bir ihtiyaçtan doğduğu, Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in esere yazdığı ve 1925'teki bu projeye de atıfta bulunduğu önsözdeki şu ifadelerinde dile getirilmiştir: "Klasik kaynaklarımızda yer alan hadislerin mesajını, kendi zamanlarına taşıma ve güncelleme gayreti, her çağdaki muhaddisleri harekete geçirmiştir. Benzer gerekçelerle ortaya konulan bu çalışmanın da amacı, hadislerle günümüze taşınan Nebvi mesajları sade ve anlaşılır bir dille günümüz insanına ulaştırmaktır." *Hadislerle İslâm*, Mehmet Emin Özafşar, İ. Hakkı Ünal, Yavuz Ünal (eds.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, c. 1, s. 42.

3 Bu proje hakkında geniş bilgi için bkz. Zekeriya Akman, *Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

kurulmuş bir bakanlıktır. Din hizmetlerini bakanlık düzeyinde yürüten Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti, 3 Mart 1924'te ilga edilmiştir.⁴

Projenin mimarı dönemin Şer'iyye vekili Abdullah Azmi Efendi (ö. 1937), 1922 yılında heyetin kuruluşu ve gerekli bütçe tahsisi için Meclis'te yaptığı konuşmasında ülkenin maruz kaldığı savaşlar ve bunun sonucunda oluşan felaketler ve toplumsal zaafı neticesinde, din eğitimi ve din hizmetlerindeki aksaklıkları anlatmıştır. Toplumun dinî ve ahlâkî duygularının iyice zayıfladığını belirten Azmi Efendi, vakit kaybetmeden dinî, ilmî ve ahlâkî eserlerle İslâm'ın halka anlatılması gereği üzerinde durmuştur.⁵ Şer'iyye vekâletinin dinin, beşeriyetin ihtiyacını karşılayan yegâne fitrî kanun olduğu gerçeğinden hareketle Azmi Efendi, İslâm'ın yüce hakikatlerini anlatmak ve neşretmek görevini yerine getirmekten onur duyacağını belirterek bu amaçla Şer'iyye vekâleti bünyesinde *Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti* adıyla bir birim kurulması ve bu birimin araştırma ve yayın faaliyetleri için yirmi bin liralık bir bütçe tahsis edilmesinin teklif edildiğini belirterek Meclis'ten bu teklife destek verilmesini istemiştir.⁶

Teklif üzerinde söz alan başka vekiller de İslâm aleyhtarı yayınlara dikkat çekmiş, halkın dinî konularda güvenilir yayınlara olan ihtiyacını dile getirerek Azmi Efendi'nin önermesine destek vermişlerdir. Yapılan oylamada heyetin kurulması kabul edilmiştir. Heyetin bir reis, bir kâtip ve sekiz üye olmak üzere on kişiden oluşması ve bütün üyelere yetmiş beşer lira maaş ödenmesi, heyetin yapacağı masraflar için de Şer'iyye Vekâleti bütçesine yirmi bin lira ödenek konulmasına karar verilmiştir.⁷ Bu heyetin görevleri ise şöyle belirlenmişti:

- 1- İslâm'ın esasları ve yüce hakikatlerine dair eserleri neşretmek,
- 2- İslâm felsefesi veya batı felsefesi ile ilgili mukayeseli eserleri neşretmek,
- 3- İslâm medeniyeti tarihine ait eserleri neşretmek,
- 4- İslâm milletlerini dinî, ilmî, sosyal ve ekonomik hayatlarıyla ilgili eserleri neşretmek,
- 5- Doğuda ve batıda İslâm ile ilgili yazılan önemli eserlerden gerekli görülenleri tercüme etmek.

3 Mart 1924 yılında Şer'iyye Vekâleti'nin kaldırılmasıyla varlığı sona eren Heyet, hızla değişen siyâsî şartlar yüzünden uzun ömürlü olamamışsa da, 15 aylık faaliyet süresinde önemli çalışmalara imza atmıştır.⁸ Bu kurumun neşrettiği eserler

4 Mehmet Bulut, "Şer'iyye Vekâletinin Dini Yayın Hizmetleri," *Diyanet İlmî Dergi*, 1994, c. 33, sy. 1, s. 3.

5 TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre I, yıl: 3, c. 22, İctima 90, 24.8.1338 [1922], Latin harfli baskı, Ankara: TBMM Yayınları ts.; s. 336; Bulut, a.g.m., s. 7.

6 *Zabıt Ceridesi*, s. 337; Bulut, a.g.m., s. 8.

7 *Zabıt Ceridesi*, s. 337; Bulut, a.g.m., s. 9.

8 Bulut, a.g.m., s. 12

arasında M. Şemseddin'in *İslâm Tarihi, İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İzmirli İsmail Hakkı'nın *Yeni İlmî Kelam*'ı, Abdülaziz Çavuş'un *Anglikan Kilisesi'ne Cevap*'ı gibi önemli eserler vardır.⁹

C. Kur'an ve Hadis Tercümesi Projesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu olumlu çabalar, kısa bir süre sonra yerini umutsuz gelişmelere bırakmıştır. 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanının akabindeki 1924 yılı, siyâsî ve sosyal alandaki reformların yanı sıra, dinî alandaki radikal değişikliklerin de hızlı bir şekilde uygulandığı bir yıldır. Yeni rejimin ilanından dört ay sonra 3 Mart 1924'te çıkarılan bir kanunla on üç asırlık hilafet kurumuna son verildi. Aynı gün çıkarılan 310 sayılı kanunla Şer'iyye ve Evkâf Vekaleti ilga edilerek yetkileri çeşitli kurumlar arasında dağıtıldı. Buna göre daha önce Meşihat makamına bağlı olan ve ilmiye sınıfı tarafından yürütülen din eğitimi ve öğretimi işi, Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile tamamen Maarif Bakanlığı'na bağlı mekteplere devredildi. Böylece 1067 yılından itibaren İslâm toplumlarının başlıca eğitim kurumları olan medreseler, 857 sene sonra resmen kapatılmış oldu.¹⁰ Kamu ve özel hukukla ilgili düzenlemeler yapma yetkisinin TBMM'ye ait olduğu vurgulanarak, İslâm'ın hukukla ilgili hükümleri yürürlükten kaldırıldı. Camiler, vakıflar ve diğer dinî kurumların tamamının idaresi ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlandı. İslâm'ın sadece ibadet ve ahlâkla ilgili hükümlerini öğretmek ve bununla ilgili düzenlemeleri yürütmek üzere ise Diyanet İşleri Reisliği kuruldu. Diyanet'in bu görevi ilgili kanunda şu şekilde ifade edilmiştir:

Türkiye Cumhuriyeti'nin muâmelât-ı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infâzı TBMM ile onun teşkili hükümete ait olup, dîni mübîni İslâm'ın bundan mâadâ i'tikâd, ibadâta dair bütün ahkâm ve mesâlihîn tedvîri ve müessesat-ı dîniyenin idâresi için Cumhuriyet'in makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makâmı tesis edilmiştir.

Ancak kuruluşunun üzerinden bir yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen Diyanet'e resmî bir işlerlik kazandırılmadığı gibi kurumsal faaliyetleri için de herhangi bir bütçe tahsis edilmemişti. Bu durumu Meclis gündemine taşıyan TBMM

-
- 9 Mehmet Bulut'un tespitine göre bu kurum üyelerince yayınlanan diğer eserler şunlardır:
 - İzmirli İsmail Hakkı, *el-Cevabu's-Sedid fi Beyani Dini Tevhid*, Ali Şükrü Matbaası, 1923;
 - Abdülaziz Çavuş, *İçkinin Hayatı Beşerde Açtığı Rahmeler*, terc. Mehmet Akif, Ali Şükrü Matbaası, 1923;
 - Abdülaziz Çavuş, *Ecvibe fi'l-İslâm an Es'ileti'l-Keniseti'l-Ancilikaniyye*, İstanbul 1923;
 - Abdülaziz Çavuş, *Asarü'l-Hamr*, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1923;
 - M. Şemseddin, *Felsefe-i Üla*, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1923;
 - Ferit Kam, *Mebadi-i Felsefeden İlmî Ahlâk*, Ankara 1923.
- 10 Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile kapatılan medreselerin yerine Dârülfünûn bünyesinde bir ilahiyat fakültesi kurulması kararlaştırılmıştır. 1925 yılında faaliyete geçen bu fakülte 1933 yılında kapatılmıştır. Bu makalede yalnızca, dinî hizmet kurumlarının bünyesinde oluşturulan ilmî araştırma birimlerinin incelenmesi hedeflendiğinden Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi ayrıca ele alınmamıştır.

ikinci dönem Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi, Diyanet İşleri Reisliği'nin de devletin kurumlarından biri olduğunu, devletin kurumlarının ahenk içerisinde çalışabilmesi için onun da diğer devlet daireleri gibi kendine ait bir bütçesi olması gerektiğini belirtmiştir.

21.02.1341 Cumartesi günü Meclis'in 61. oturumunda gerçekleştirilen Diyanet İşleri Reisliği bütçesi görüşmesini fırsat bilen Abdullah Azmi Efendi, İslâm araştırmalarıyla ilgili yeni bir projesini de meclis başkanlığına sunmuştur. Abdullah Azmi Efendi'nin, Meclis'e sunduğu ve 53 vekilin imzasını taşıyan önergesi şu şekilde tanzim edilmiştir:

Riyaseti Celileye,

Bazıları tarafından Kur'an-ı Kerim'in hata-âltüd (hatalı) bir surette lisanımıza tercüme ve neşredildiği görülmektedir. Bu Kitab-ı Celil'in el-yevm mevcut olan Türkçe tefsirleri dahi ihtiva ettiği meanî-i dakıkayı ifadede kasır olduğu cihetle mütehasıs bir heyet-i ilmiyye tarafından Kur'an-ı azîmüşşânın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsiri ve keza lisanımıza tercümesi elzem olan bazı âsâr-ı İslâmiye'nin nakil ve tercümesi ve dîn-i İslâm aleyhinde intişar eden âsâr-ı ecnebiyye mukabeleten neşriyatta bulunmak üzere 214. fasla sekizinci madde olarak 20000 liranın zam ve tahsisini teklif eyleriz.¹¹

Önergesi üzerine söz alan Abdullah Azmi Efendi, yaptığı uzunca konuşmasında din hizmetlerindeki aksaklıkları dile getirmiştir.¹² Ona göre bu aksaklıkları gidermek, İslâm'ın inanç ve ibadete dair hükümlerini öğretmekle yükümlü tutulan Diyanet İşleri'nin vazifesidir. Diyanet'in bu işi yapabilmesi, bu değerlerin anlatıldığı kitapları neşretmekle mümkündür. Ancak Diyanet'in bu işi yapabilmesi için herhangi bir bütçe tahsis edilmiş değildir.

Şer'iyye ve Evkâf vekilliği sırasında Meclis'ten aldığı tahsisatla *Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye* adı altında teşkil ettiği heyetin bazı İslâmî eserleri neşrettiğini hatırlatan Abdullah Azmi Efendi, İslâmî neşriyat ihtiyacının hala devam ettiğini ve bunun gerçekleşmesi için ayrı bir bütçe tahsis edilmesi gerektiğini belirterek önergesinin kabulünü ister.

Gerek önergede gerekse önerge üzerinde yapılan konuşmalarda dile getirilen talepler ve gerekçeleri özetle şöyledir:

1- Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsirinin yapılması. Cumhuriyetin ilk yıllarında ehil olmayan kişiler tarafından yapılan hatalı Kur'an tercümeleri toplumda ciddi bir rahatsızlık oluşturmuştur.¹³ Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'in tefsir ve

11 TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre II, yıl: 2, c. 14, İctima 61, 21.2.1341 [1925], Latin harfli baskı, Ankara: TBMM Yayınları ts.; s. 222-23.

12 *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 210-12.

13 Bunların bir kısmının muteber olmadığı hatta Kur'an'ın Fransızca tercümesinden yapılan Türkçe çevirinin muharref olduğu bizzat Diyanet tarafından kamuoyuna ilan edilmiştir. *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 219.

tercümesinin Diyanet tarafından tespit edilecek olan mütehasıs bir heyet eliyle yapılması gerekir. Teklifte Kur'an-ı Kerim tercüme ve tefsiri açıkça yer alırken, diğer kitaplar için 'lüzumlu görülen diğer dînî kitaplar' denilmiştir.

Önerge üzerinde söz alan Karesi (Balıkesir) milletvekili Ali Şuûrî Bey (ö. 1934) konuşmasında en azından bazı hadis kitaplarının da tercüme edilmesi gerektiğini dile getirir. Ona göre eğer Kur'an tercüme edilecekse bunun en iyi tercümesi hadislerdir. Öyleyse Kur'an'la birlikte *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Müslim* gibi hadis kitapları da tercüme edilmelidir. Böylece hem Avrupa'da siyerle alakalı yazılan eserlerdeki yanlışlar tashih edilmiş olacak hem de toplumdaki hadisle ilgili bilgi eksikliğinin giderilmesine yardımcı olunacaktır.

Ancak Abdullah Azmi Efendi buna itiraz etmiş ve özetle şöyle demiştir: "Kur'an'ı tercüme ve tefsir etmekle İslâmî ilimler öğrenilmiş olmaz. Bu yüzden tercümeyle Kur'an ve hadisle sınırlandırmak ya da belli bir kitap ismi zikretmek doğru değildir. 'Diğer lüzumlu kitaplar' şeklindeki ifadenin münderecatında gerekli dînî kitapların tercümesi veya neşri zaten vardır, bunları belirlemeyi bu işi yapacak ilmî heyete bırakmak daha doğru olur. Oluşturulacak heyetin İslâm inancına saldıran bugünkü maddeci akımlara karşı reddiyeler de yazması gerekir. Eğer önergeyi Kur'an ve Hadis'e hasr edersek bunlar yazılamaz."¹⁴

Önergede söz alan başka vekiller de hadislerin de tercüme edilmesi gerektiği fikrini destekleyince, Abdullah Azmi Efendi'nin Kur'an dışında tercüme edilecek kitapların belirlenmesi işinin uzmanlara bırakılması gerektiği düşüncesi kabul görmez. Ancak *Sahihayn* tercümesinin bu aşamada çok gerekli olmadığı, bunun yerine işin uzmanlarının karar vereceği bir muhtasarın tercümesinin kâfi olacağı fikri üzerinde mutabık kalınır.¹⁵

2- Başta müsteşrikler olmak üzere İslâm aleyhinde giderek artan yayınlara cevap verilmesi. Özellikle Dozy'nin yukarıda adı geçen eserinin tercüme edilerek neşredilmesi toplumda büyük bir infial uyandırmıştı. Yalan-yanlış rivayetler üzerinden Hz. Peygamber'e rencide edici bir üslupla hakaret ve iftiralarda bulunan bu ve benzeri yayınlara gerekli reddiyelerin yazılması için çeşitli İslâmî ilimlerde yetişmiş alimlerin desteklenmesi ve ortak çalışmalar yapmaları için koordine edilmeleri gereği üzerinde durulmuştur. Yazılacak eserlerin Mu'tezile gibi geçmişteki akımlara ve mezheplere değil de o günün inkârcı akımlarına cevap verecek nitelikte olmaları gerektiği özellikle vurgulanmıştır.

3- Dînî neşriyatın Türkçe yapılması. Dînî yayınların Türkçe yapılması gereği, önerge üzerindeki konuşmalarda 'halkın anlayabileceği bir dil', 'köylülerin ve

14 *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 223-24.

15 *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 213.

neferlerin anlayabileceği bir dil', 'diyanet benim dilimle bana hitap etmeli', 'hiçbir peygamber kavmine kendi dilinden gayri bir dille hitap etmemiştir' gibi ifadelerle sıklıkla dile getirilir. Her Müslümanın elinde iyi bir Kur'an tercümesi ve iyi bir hadis külliyyatı olmalıdır, hutbeler Türkçe olmalıdır denilerek halkın, dinini anlayarak öğrenmesi gerektiği vurgulanır.

Gerek teklifi verenler gerekse teklif üzerinde söz alanlar dinî neşriyatın Türkçe yapılması gerektiğinde ısrar etmişlerse de ibadetlerin Türkçe yapılması gerektiğine dair herhangi bir imada bulunmamışlardır. Muhtemelen Türkçe ibadet meselesi daha sonraki dönemin bir teşebbüsüdür.

Dinî eserlerin Türkçeye tercümesi ilk defa bu projede dile getirilmiştir. Daha önce kurulan *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye ve Tedkîkât ve Te'lifât-ı İslâmiyye* projelerinde böyle bir düşünce ileri sürülmemiştir. Türkçe ve halkın anlayabileceği dil ifadeleri, yeni oluşan siyâsî konjonktürün bir sonucu olabileceği gibi, medresenin kapanmasıyla din eğitiminde ortaya çıkan boşluğun bu şekilde giderilmesi düşüncesinden de doğmuş olabilir.

Yaklaşık iki buçuk saat süren görüşmelerde ehil olmayan kişilerin yaptığı tercümelerin önüne geçmek için Kur'an tercümesinin Diyanet tarafından oluşturulacak bir heyet eliyle yapılması, hem Kur'an tefsirine yardımcı olması hem de müsteşrikler tarafından Peygamberimizle ilgili ileri sürülen yanlışların düzeltilmesi için bir hadis kitabının da tercüme edilmesi düşüncesi benimsenmiştir. Halkın dini daha iyi anlayabilmesi için, dinî neşriyatın halkın dili olan Türkçe yapılması, hutbelerin Türkçe okunması, Türkçe ilmihal kitaplarının yazılması, İslâm aleyhindeki neşriyata karşı reddiyeler yazılması gibi hususlar da bu çerçevede dile getirilmiştir.

Konuşmalarda din adamlarının yetersizliklerinden ve ehliyetsizliklerinden, mabetlerin bakımsızlığından söz edilse de dine karşı saygılı ve özenli bir üslubun kullanıldığı görülür. Ancak Karesi (Balıkesir) milletvekili Mehmet Vehbi Bolak (ö. 1958) gibi, tekkelerin Darülfünunun felsefe şubesine dönüştürülmesini; harabe halinde olan veya fazla olan mescit ve camilerin satılarak akara dönüştürmesini; elde edilecek gelire cami hizmetlerinin ikame edilmesini teklif edenler de olmuştur.

Bununla birlikte Kur'an'ın Türkçe tercüme ve tefsirinin yazılması fikri, Başvekil Fethi Bey dahil, oturuma katılan bütün milletvekilleri tarafından desteklenmiştir. 53 milletvekilinin imzaladığı ve yirmiye yakın milletvekilinin üzerinde konuştuğu teklif aleyhine konuşan olmamıştır. Konuşmaların sonunda teklifte talep edilen yirmi bin liralık bütçe aynen kabul edilirken, harcama

konusu “Kur’an-ı Kerim ve Ahâdis-i Şerife Türkçe Tercüme ve Tefsir Heyeti Muhassas Ücret ve Masârifi” şeklinde değiştirilmiştir.¹⁶

Bizim tespitlerimize göre Kur’an ve Hadis Tercümesi Projesi’nin mimarı, ileri görüşlü ve dirayet sahibi bir alim ve siyasetçi olan Abdullah Azmi Efendi’dir. Hem medrese hem Hukuk Mektebi mezunu olan Abdullah Azmi Efendi, uzun süren bürokratik ve siyâsi tecrübesinin yanı sıra iki dönem üst üste Şer’iyye ve Evkâf Vekilliğini yürütmüştü.¹⁷ Meclis konuşmaları incelendiğinde din hizmetleriyle ilgili sorunların çok iyi farkında olduğu görülür. *Tedkikât ve Te’lifât-ı İslâmiyye* projesindeki tecrübesini, “Kur’an ve Hadis Tercümesi” adıyla yeni bir proje halinde tekrar Meclis gündemine taşımıştır.

Gerek teklifte imzası olanların gerekse lehinde konuşma yapanların çoğu ilmiye sınıfındandır. Bunlar arasında Şer’iyye ve Evkâf vekâletinin ilk reisi olan Mustafa Fehmi Efendi de bulunmaktadır.¹⁸ Dolayısıyla proje, Abdullah Azmi Efendi’nin öncülüğünde Meclis’te bulunan ilmiye sınıfına mensup vekillerin Diyanet’e tanıyan yetki çerçevesinde gerçekleştirdikleri doğru ve isabetli bir girişimden ibarettir.

Yaygın kanaatin aksine Kur’an ve Hadis Tercümesi Projesi’nin Atatürk’le bir ilgisi bulunmadığı gibi bir devlet projesi de değildir. Mustafa Kemal, 1923 yılında Büyük Millet Meclisi’nin dördüncü yasama yılını açarken yaptığı konuşmada *Tedkikât ve Te’lifât-ı İslâmiyye Heyeti*’nin önemini ve çalışmalarını takdir etmişse de¹⁹ Kur’an ve Hadis Tercümesi Projesi’yle ilgili doğrudan veya dolaylı bir müdahalesi veya direktifi olduğuna dair bir bilgi tespit edemedik.

Fethi Okyar hükümeti²⁰ döneminde görüşülüp yasalaştığı için bu teklifin, İnönü’yle de bir ilgisi bulunmamaktadır. Zaten teklifin yasalaşmasından 10 gün sonra Şeyh Said ayaklanması dolayısıyla 3 Mart 1925’te Fethi Okyar hükümeti istifa ettirilmiş, yeni hükümeti kurma görevi İnönü’ye verilmişti. İlk işi Takrir-i sükûn kanununu çıkarmak olan İnönü hükümetinde, büyük bir ihtimalle kimse böyle bir teklifi gündeme bile getirmeye cesaret edemezdi.

Her üç kurumda da üye olarak seçilecek ve gerekli araştırmalarda bulunacak kişilerde aranan özellikler dönemin yeni alim tipolojisini yansıtmaları açısından oldukça öğreticidir. Dinî ilimleri bilmelerine ilave olarak yayın yapmış olmak, felsefe bilmek, özellikle Batı felsefesi ve en azından bir yabancı dil bilmek gibi şartların aranması yeni dönemdeki alim tipinin de bir habercisidir. Dini öğrenmek isteyen kişiler de

16 *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 227.

17 Abdullah Azmi Efendi Türkiye Büyük Millet Meclisi 3. ve 4. icra hükümetlerinde 1922 – 1923 / 11 Mayıs 338-13 Temmuz 338 / 11 Mayıs 1922-6 Kasım 1922 tarihlerinde iki defa üst üste Şer’iyye ve Evkâf vekilliği görevinde bulunmuştur.

18 Teklif sahiplerinin isimleri için bkz. *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 222-23.

19 Bulut, a.g.m., 12.

20 Fethi Okyar hükümeti 22 Kasım 1924 - 3 Mart 1925 tarihleri arasında görev yapmıştır.

eskiden olduğu gibi artık bir medrese veya hocaya gitme ihtiyacı duymadan dinini ‘anlayabileceği bir dille’ yazılmış kitaplardan öğrenecektir.

*Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Nizamnamesi'*nde üyelerin taşınması gereken özellikler; dinî hassasiyet sahibi ve alanlarında uzman olmanın yanı sıra, o alanın felsefesine de (hukuk, kelam ve ahlâk felsefesi) aşına olma²¹ şeklinde belirlenmiştir.

*Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti'*nin çalışma talimatnamesinde üyelere aranan şartlar daha ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Buna göre üyelere en yüksek dereceli dinî kurumlardan mezun olmak, ilmî yayınları ve tedrisat-ı âliyesiyle tanınmış bulunmak, İslâmî ilimlere ve modern dönemin gereklerine müdrik olmak, en az bir yabancı dil bilmek gibi özellikler aranmaktadır. Yabancı dil bilme şartının, müsteşrikler tarafından yapılan çalışmaları takip etmek ve gerekli cevapları vermek için arandığını tahmin etmek zor değildir.

'Beşeriyetin bütün ihtiyaçlarını karşılama kapasitesine sahip olan İslâm'ın hakikatlerini anlatmak; İslâmî ilimlere, çağdaş bilimlere ve felsefi akımlara vakıf, Doğu ve Batıyı bilen bilim adamlarının işidir' diyen Abdullah Azmi Efendi, 'oluşturulacak heyette yer alacak olan bu vasıftaki ilim adamlarını, gerekirse Hindistan'dan, Londra'dan hatta Amerika'dan getireceğiz' demiştir.²²

Ne var ki Abdullah Efendi, bu özelliklere sahip sadece üç kişi bulabilmiştir. Dolayısıyla kendisine tanınan kontenjanın yarısını bile dolduramamıştır. Yurt dışından ise sadece heyetin başkanlığını yapan Mısır'lı alim, gazeteci ve yazar Abdulaziz Çaviş'i (1876-1929) getirebilmiştir. Bu dört kişi 15 aylık bir sürede sekiz eserin telifini gerçekleştirmiştir.

Aynı vasıflar Kur'an ve hadis tercümesini yapacak kişilerde de aranmıştır. Buna göre tercüme ortak bir komisyon tarafından yapılmalıdır ve bu komisyonda yer alacak kişiler İslâm felsefesi ve Batı felsefesi ile Arapça ve bir yabancı dil bilmelidir. Ancak daha önceki projeden tecrübe sahibi olan Abdullah Azmi Efendi bu evsafa adam bulmanın zorluğunu üzüntüyle ifade edecektir.²³

Medrese hocalarının, istenilen şekilde tercüme ve telif işini yapamayacağı kanaati hakim olduğu için özellikle bu işten uzak tutuldukları, Kur'an ve Hadis Tercümesi Projesi üzerine konuşan Karesi milletvekili Vehbi Bey'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

21 Akman, *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*, s. 36.

22 *Zabıt Ceridesi*, Devre I, c. 22, s. 389.

23 Abdullah Azmi Efendi, o dönemde *Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti* için bu özelliklere sahip sadece 3-4 kişi bulabildiğini üzümlere ifade etmiştir. *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 211.

Tercüme yapılabilecek heyette yer alanların Babanzâde İsmail Hakkı Bey²⁴ gibi hem dini hem de fenni tederrüs etmiş, taallüm etmiş zevat olması gerekir. Medrese hocaları elli sene de kalsa bunları tercüme edemez.²⁵

Bu sözlere pek çok medrese çıkışının da bulunduğu meclisten bir itiraz gelmemesi, medrese alimlerine karşı o dönemdeki bakış açısını yansıtmaya açıısından ibret vericidir.

İstenen evsafıta üye bulunamaması yüzünden farklı siyâsî koşullarda gündeme gelmiş olmalarına rağmen her üç projenin de aynı isimler etrafında dönüp durduğu görülmektedir. Bazı projelerde Hamdi Yazır, Mehmet Akif, Mehmed Şemseddin, Ferit Kam, İzmirli İsmail Hakkı gibi aynı isimlerin yer aldığı, bazılarının ise eksik üyelerle çalışmak zorunda kalındığı görülmektedir. Kur'an ve Hadis Tercümesi Projesi'nde de Meclis'te heyet tarafından yapılması kararı alındığı halde muhtemelen istenen vasıflara sahip yeterli sayıda üye bulunamadığından tercüme görevi belli isimlere verilmek zorunda kalınmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Kur'an-ı Kerim'in tercümesi ve tefsiriyle birlikte bir hadis kitabının tercümesi kararı alındığında, bu işin takibi için Diyanet İşleri müşavirlerinden Ahmet Hamdi Akseki görevlendirilmişti.²⁶ Akseki, yaptığı görüşmeler sonucunda Kur'an meali için Mehmet Akif'le, Kur'an tefsiri için Elmalılı Hamdi Efendi'yle, hadis tercümesi için ise Ahmet Naim'le mukavele imzalamıştır.²⁷

Aşağıda Babanzâde Ahmet Naim ve yaptığı tercüme, daha ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır.

24 Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913) gazeteci ve yazardır. *Tecrid-i Sarîh*'i tercüme etmekle görevlendirilen, Ahmet Naim'in kardeşidir. Galatasaray ve Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. İttihat ve Terakki hükümetlerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. *Irak Mektupları, Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi, Hukuk-i Esasiye* gibi eserleri vardır. Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmet Naim*, İzmir: Kaynak Yayınları 2007, s. 9. Makalemizin bundan sonraki bölümü, büyük ölçüde bu eserden yararlanılarak hazırlanmıştır.

25 *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 226.

26 Mithat Cemal Kuntay, *Ölümün 50. yılında Mehmet Akif*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986, s. 98.

27 Mehmet Akif ve Elmalılı Hamdi ile yapılan mukavelenin aslı ve Latin harflerine aktarılmış hali bu makalenin ekinde sunulmuştur. Bu mukavele üzerine bir değerlendirme için bkz. Mehmet Ünal, "Bir Mukavelenin Serencamı: Mehmet Akif'in Akim Kalan Meali Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, 2008, c. 44, sy. 1, s. 7-30. Tercüme ve tefsirin nasıl yapılacağına dair genel ilkelerin belirlendiği bu mukavelede yapılacak tercüme ve tefsir karşılığında müelliflerin her birine altışar bin lira verilmesi kararlaştırılmıştır. Babanzâde Ahmet Naim'le yapılan mukaveleyi ise bütün araştırmalarımıza rağmen maalesef bulamadık. Ahmet Naim'in vefatı üzerine tercümenin kalan kısmını tamamlamak üzere görevlendirilen Kâmil Miras'la yapılan mukavele hakkında bkz. 103. dipnot.

II. Babanzâde Ahmet Naim ve *Tecrîd-i Sarîh* Tercümesi²⁸

A. Ahmet Naim'in Hayatı

Ahmet Naim, 1872 yılında babasının²⁹ görevli olarak bulunduğu Bağdat'ta doğdu.³⁰ İlköğrenimini Bağdat'ta gördükten sonra İstanbul'a gelmiş ve daha sonraki hayatını burada geçirmiştir. 1891'de Galatasaray Lisesi'ni, 1894'te Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir.³¹ Hariciye Nezareti Tercüme Dairesi'nde başladığı memuriyet hayatı, Galatasaray Lisesi Arapça öğretmenliği, Maarif Nezareti'nde çeşitli görevlerle devam etmiştir.

1914 yılında Dârülfünun'a geçmiştir. Burada 1933 yılına kadar genel felsefe, metafizik, psikoloji, mantık ve ahlâk derslerini okutmuştur. 1919 yılında kısa bir süre rektörlük yapmıştır. Dârülfünun'da karma eğitime geçilmesi kararına tepki göstererek rektörlük görevinden istifa etmiştir.³² Bir süre a'yan azalığı da yapmış³³ olan Ahmet Naim'in üniversitedeki görevine, 1933'te yapılan üniversite reformuyla son verilmiştir.³⁴ Ahmet Naim 14 Ağustos 1934'te vefat etmiştir.³⁵

İlmî Kişiliği:

Ahmet Naim, ilim aleminde ilk olarak Arapça ve Fransızca'dan yaptığı tercümelemlerle tanınmıştır. Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası'nda Arapça ve Fransızca mütercimi olarak çalışırken, Arap edebiyatından seçtiği parçaların tercüme ve şerhlerini, *Servet-i Fünun* mecmuasında 1901 yılından itibaren "Bedayiu'l-Arab" başlığı altında yayımlamıştır. Fransızcadan yaptığı tercümelemler ise daha çok felsefe ağırlıklı olup *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda

28 Makalemizin bu bölümü, 18-19 Kasım 2009 yılında İstanbul'da yapılan *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu*'na aynı konuda sunulmuş bir tebliğin (Darülfünun İlahiyat Fakültesi Tebliği, İstanbul 2010, s. 385-397) geliştirilmiş halidir.

29 Ahmet Naim'in babası Mustafa Zihni Paşa (1849-1929) Osmanlı'nın son döneminde Irak, Yemen, Antalya, Bolu gibi yerlerde mutasarrıflık ve valilik görevlerinde bulunmuştur. Hansu, *a.g.e.*, s. 8.

30 Muallim Cevdet İnançalp, *Müderri Ahmet Naim*, İstanbul: Ülkü Matbaası 1935, s. 2; Osman Nuri Ergin, "Ahmet Naim Zati ve Eserleri", Ahmet Naim'in *İslâm Ahlâkının Esasları* (İstanbul 1945) adlı eserine yazdığı giriş, s. 7.

31 Kuntay, *a.g.e.*, s. 104; M. Emin Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1956, s. 262-266.

32 Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, s. 257.

33 Naim Bey'in tevezusundan dolayı kabul etmek istemediği a'yan azalığını, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin ısrarıyla kabul etmek durumunda kaldığına dair bir hatıra için bkz. *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, M. Ertuğrul Düzdağ (haz.), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, c. 2, s. 116-7.

34 Bkz. Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 6-7; Hansu, *a.g.e.*, s. 23.

35 Ömer Rıza Doğrul, Ahmet Naim'in *İslâm Ahlâkının Esasları*'na (İstanbul 1945) yazdığı sunuş; Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 4; Kamil Miras, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 12. baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, c. 3, s. 402.

(1332-1334, 1340 yılları) yayımlanmıştır. Fransız filozofu Paul Janet'ten (ö. 1823-1899) tercüme ettiği "Felsefe Bir İlim midir?" adlı makalesi,³⁶ felsefe sahasında değerli bir mütercim olarak tanınmasını sağlamıştır.³⁷

1914-1933 yılları arasında Darülfünun'da felsefe grubu dersleri hocalığı yapmıştır. Bu dersler için hazırladığı tercüme ve telif notlarını, *Felsefe Dersleri*,³⁸ *İlmü'n-Nefs* ve *Mantık* adlı telif ve tercüme kitaplarında toplamıştır. *Mebadi-i Felsefe'den İlmü'n-Nefs*³⁹ adıyla yaptığı tercüme, Türkçede ilk defa yapılmış tam bir felsefe kitabının tercümesi olması açısından önemlidir. Felsefi terimlerin Türkçedeki karşılıkları tam olarak bilinemediği için onun bu çalışmasından önce kimse bir felsefe kitabını baştan sona kadar tercüme etmeye cesaret edememişti.⁴⁰ Ahlâk derslerinin notlarını da *Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları* adlı kitabında toplamıştır.⁴¹

Galatasaray Lisesi'nde Arapça derslerini okuturken bu ders için *Sarf-ı Arabi Temrinat* adlı Arapça gramer kitabını hazırlayıp yayımlamıştır.⁴² Bu kitabın girişinde medrese öğretim yönteminin terk edilerek Arapça öğretiminin, yeni metodlarla yapılması gerektiğini savunmuştur.

Ahmet Naim, Maarif Nezareti'nde 1914 yılında kurulan *Istilahât-ı İlmîye Encümeni* felsefe kitaplarını da tercüme etmiştir. Komisyon bir sene içerisinde yedisi felsefe ve eğitime ait olmak üzere toplam 37 kitap tercüme etmiştir. Bu komisyonun hazırlayarak yayımladığı felsefe ve güzel sanatlar için Fransızcada kullanılan terimlerin, Türkçe karşılıklarının bulunmasında ciddi katkıları olmuştur.⁴³ Bilim ve felsefenin, Arapça dışında bir dil ile yapılamayacağına inandığı için,⁴⁴

36 *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul: 1333-1334, Sene: 1, sy. 1, s. 71-76.

37 Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 9.

38 *Ulûm-u Âliye-i Diniyye Şubesinde Tedris Olan Felsefe-i İslâmiyye'den Hikmet (felsefe) Dersleri* adıyla İstanbul Matbaa-i Hukukîye'de 1329 tarihinde basılmıştır.

39 Georges L. Fonsgrive'nin *Psychologie* adlı eserinin birinci kısmı olan *İlmü'n-Nefs* bölümünün tercümesidir. İstanbul Matbaa-yi Amire'de 1331/1915 yılında basılan eser, İsmail Kara tarafından sözlük standartlarında ve uzun bir tetkikle beraber Dergah Yayınları arasında *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul 2001) adıyla yayımlanmıştır.

40 Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 15.

41 Eserin aslı 1912'de Lahey'de toplanan İkinci Ahlâk Kongresi'ne sunulmak üzere hazırlanmış bir tebliğ olup *Sebülreşâd*'in 224. sayısından itibaren *Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları* başlığı altında yayımlanmıştır.

42 *Sarf-ı Arabiyye Mahsus Temrinat*, İstanbul 1316/1900 ve *Sarf-ı Arabi ve Temrinat*, İstanbul 1323/1917 gibi isimlerle basılmıştır.

43 Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 9. Ahmet Naim'in bu konudaki çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.

44 Aslan Kaynaradağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, İstanbul: Elif Yayınları, 1986, s. 15-16.

Felsefe terimlerini Türkçeye, Arapça kelimeler vasıtası ile geçirmeyi tercih etmiş ve zaruret görmedikçe bu istilahlara bozulmaması gerektiğini savunmuştur.⁴⁵

Ahmet Naim, klasik medrese öğrenimini görmemiştir.⁴⁶ Arapçayı ve temel dinî ilimleri şahsi gayret ve çalışmalarıyla öğrenmiştir. Galatasaray Lisesi'nden hocası olan Hacı Zihni Efendi'nin (1845-1913) Arapçayı kısa sürede öğretmesinden övgüyle söz eder.⁴⁷ Daha sonra Mehmet Akif, Mehmet Şevket gibi dostlarıyla birlikte yaptığı özel çalışmalarla Arapçasını geliştirmiştir.⁴⁸

İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarında kalem oynatan Ahmet Naim'in, *Tecrid-i Sarîh Tercümesî*'nden başka, *İslâm Ahlâkının Esasları* ve *İslâm'da Davay-ı Kavmiyyet* adlı eserleri de güncelliğini koruyan önemli eserlerindedir. *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşâd* mecmualarında özellikle İslâm dinine yönelik saldırı ve eleştirilere karşı yazdığı makalelerle tanınmıştır.⁴⁹ Öte yandan Ahmet Naim tasavvufa da ilgilenmiş, İslâm düşüncesinin zengin bir tasavvuf felsefesine sahip olduğunu belirtmiş ve dikkatleri bu yöne çekmeye çalışmıştır.⁵⁰ Zaten kendisi de Halvetî tarikatına mensup olup⁵¹ Fatih türbedârı Ahmet Amiş Efendi'ye intisap etmiştir.⁵²

Düşünce Dünyası

Ahmet Naim'in yaşadığı dönemi karakterize eden fikir akımları Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülüktür. I. Meşrutiyet zamanında meydana çıkan ve kökleri Tanzimat'a kadar giden birbirine zıt bu dünya görüşlerinden Batıcılık, İslâmcılığın karşısında yer alan ve her alanda batılılaşmayı hedeflemiş bir ideolojidir.⁵³ İslâmcılık akımı bütün Müslümanları Osmanlı hükümetinin idaresinde siyaseten birleştirme amacını taşırken, Türkçülük akımı da irka dayanan siyâsî bir Türk milleti teşkil etmek amacındaydı.⁵⁴ Babanzâde Ahmet Naim, adı geçen fikir akımlarından İslâmcılık akımı içerisinde yer almıştır. Bu akımın yayın organları olan *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşâd* dergileri, İslâm'ı anlama ve islahat programı bakımından

45 Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 14.

46 Ahmet Naim, *Temrinat*, s. 7.

47 Ahmet Naim, *Temrinat*, s. 7.

48 Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif*, İstanbul: Asar-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı 1938, s. 177, Hasan Basri Çantay, *Akifnâme*, İstanbul: Ahmet Said Matbaası 1966, s. 38.

49 Ahmet Naim'in eserleri ve makaleleri için bkz. Hansu, *a.g.e.*, s. 157-185.

50 Ahmet Naim, *Temrinat*, s. 6.

51 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarih ve Mülkiyeliler*, Ankara: Mars Matbaası 1969, c. 2, s. 300.

52 Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975, s.161; Osman Nuri Ergin, *Baltkesirli Abdulaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1942, s. 141.

53 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. 207.

54 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1987, s. 19.

Efgani-Abduh mektebinin esaslarını benimsemesine karşı⁵⁵ Ahmet Naim, klasik usûl kitaplarımızda çerçevesi çizilmiş muhafazakâr bir İslâm anlayışını benimsemiştir.⁵⁶ Dinî içerikli yazılarında İslâm inanç esaslarını sahih bir şekilde ortaya koymaya çalışırken, İslâm dininin, akla ve mantığa uygun olduğu, ilerlemeye engel olmadığı tezini işlemiştir. Bu arada dinde yapılmak istenen modernist yorumlara da şiddetle karşı çıkmıştır. İslâm toplumunda ortaya çıkan problemlerin çözümünün Kur'an ve Sünnet'te aranması gerektiğini savunmuştur.

Ahmet Naim Batı uygarlığına karşı temkinli davranmıştır. Ona göre medenî vasıtalar bizi Avrupa'ya ne kadar yaklaştırursa yaklaştırsın aramızdaki mesafe doğu ile batı kadar uzaktır. Avrupa'nın ilim ve fennini almayı, buna karşın kendi kültür ve değerlerimizi korumak gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷ Ona göre medeniyet aleminde ileriye doğru atılan her adım, İslâm'a doğru yaklaşımdır. İlim ve fende ortaya çıkan her gerçek de Müslümanın yitik hikmetidir.⁵⁸

Ahmet Naim bir süre İttihatçılarla birlikte olmuşsa da, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra onlardan ayrılmış ve sonraki hayatında, yazı ve kitaplarıyla Batıcılık ve ırkçılığa karşı İslâm akidesini ve birliğini savunmuştur. Özellikle dinî değerlere saldırı niteliğini taşıyan yazılara cevap verirken, "*Müdafaa-tı Diniyye = Dini Savunma*" başlığını kullanmıştır. Çok evlilik, tesettür, din ve devlet ayırımı gibi konularda yazılar yazmıştır.⁵⁹ Bu bağlamda Hüseyin Cahid, Tefik Fikret, Ahmet Emin, filozof Rıza Tefik gibi batıcılarla polemikleri vardır.⁶⁰

Ahmet Naim'in siyâsî alandaki yazılarının temelini İslâm birliği ve kardeşliği oluşturur. Bu çerçevede Arapçılık ve Türkçülük akımlarına yazılarıyla karşı çıkmış, ırkçılığın dinî ve siyâsî açıdan tehlikeleri ve zararlı sonuçları üzerinde durmuştur. Ona göre bu sonuçların en önemlisi milliyetçilik hareketlerinin Müslümanların kardeşlik ve birlik duygularını zedelemesidir. *Sebilurreşâd* dergisinde uzun bir makale halinde yazdığı daha sonra da kitaplaştırdığı "*İslâm'da Davayı Kavmiyet*" başlığı altında ırkçılığın İslâm'a aykırı oluşunu ve tehlikeli sonuçlarını açıklamıştır.⁶¹

55 Hayrettin Karaman, "İslâm Dünyasında İctihad Teşebbüsleri", *I. İslâmî Araştırmalar Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 193.

56 Mehmed Said Hatiboğlu, *İslâm'ın Aktüel Değeri Üzerine* 1, Ankara: Otto Yayınları, 2009, s. 50.

57 Ahmet Naim, *Temrinat*, s. 6.

58 Ahmet Naim, *a.g.e.*, s. 6.

59 Bkz. *Sebilurreşâd*, c. 12, sy. 298, s. 216 vd.; c. 16, sy. 391, s. 13 vd.; c. 15, sy. 380, s. 293 vd.

60 Bkz. Hansu, *a.g.e.*, s. 146-149.

61 Bu eserin aslı *Sebilurreşâd*'ın 10 Nisan 1330/1914 tarihli 298. sayısında "Takip ve Tenkit Mecmuası Sahibi Nüzhet Sabit Beyefendi'ye" başlığı altında yayımlanan uzunca bir makedir. Aynı yıl "Sebilurreşâd Kütüphanesi Neşriyatı"nın 18. kitabı olarak 55 sayfalık bir risale halinde Darulhilâfe Tevsi-i Tıbbât Matbaası'nda basılarak yayımlanmıştır.

Dönemin milliyetçi kalemleri Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Yahya Kemal Beyatlı gibi isimlerle polemikleri olmuştur.⁶²

Ahlâkî Yapısı

Ahmet Naim'den söz eden biyografi ve hatırat kitaplarında, genellikle onun Arapça ve Fransızcaya olan hâkimiyetinden, bilgisinden, titiz bir araştırmacı olduğundan, dürüst ve samimi bir Müslüman olduğundan söz edilir.⁶³ Dostları, meslektaşları ve öğrencilerinin hakkında yazdıklarına göre, Ahmet Naim, “selef-i salihin siresinde yaşamış”⁶⁴ varlığı ile iftihar edilecek, yaşayışı örnek alınacak bir insandı.⁶⁵ İlim ve irfan ehliyle görüşmeyi çok sever, zahir ve batın ilimlerinde tanınmış kimi duyarsa mutlaka onunla görüşürdü.⁶⁶ Bir yandan *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*'de Bediuzzaman Said Nursi'nin sohbetlerine devam ederken,⁶⁷ diğer taraftan Fatih Türbedarı Amiş Efendi (ö. 1920),⁶⁸ halifesi M. Tevfik Efendi,⁶⁹ Abdülaziz Mecdi Efendi (ö. 1941),⁷⁰ Şeyh Esad Erbilî Efendi (ö. 1931)⁷¹ gibi zamanın fikir ve kanaat önderleriyle görüşüp tanışmıştır.

Onun bu örnek yaşantısı, dönemindeki birçok alim ve aydın tarafından dile getirilmiştir. Mustafa Sabri Efendi'ye göre Naim Bey selef-i salihindendir, Asr-ı Saadet'ten bir parçadır. İlim, irfan, edep, ahlâk, namus, şeref, kanaat ilh. bütün faziletler onda mevcuttur.⁷² “Naim deyince içimde bir yanardağ tüter”⁷³ diyen Mehmet Akif için o, sikadandır, ne derse öyledir, sözü sened teşkil eder.⁷⁴

Genç yaşlarından itibaren ibadetlerine olan düşkünlüğü ve İslâmî ilimlere olan sevgisi ile tanınmıştır.⁷⁵ Öyle ki arkadaşlarını tefsir, hadis ve fıkha ait malumatına göre bilgili ve bilgisiz diye ayırdığı söylenir.⁷⁶ Hatta zamanın modasına uyarak dinsiz olmuş meslektaşlarına “Benim okuduğum Fransızca kitapların yazarları

62 Hansu, *a.g.e.*, s. 141-146.

63 Kuntay, *a.g.e.*, s. 104; Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, s. 259.

64 Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 3, s. 544.

65 Çankaya, *Mülkiyeliler Tarihi*, c. 3, s. 300.

66 Mahir İz, *a.g.e.*, s. 144.

67 Necmeddin Şahiner, *Said Nursi Hakkında Aydınlar Konuşuyor*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977, s. 150.

68 Ergin, *Balikesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1942, s. 148.

69 Mustafa Özdamar, *Ahmet Amiş Efendi*, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1997, s. 63.

70 Ergin, *A. Naim Zâtı ve Eserleri*, s. 20-21; a.mlf., *Balikesirli Abdülaziz Mecdi Tolun*, s. 141, 148.

71 Müniver Ayaşlı, *İşitliklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*, İstanbul: Güray Matbaacılık, 1973, s. 165.

72 *Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 116.

73 *Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 116.

74 Mahir İz, *a.g.e.*, s. 144.

75 Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, s. 258.

76 Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, 2. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s. 104.

sizden iyidir, çünkü ‘Ehl-i Kitap’lılar” dediği söylenir.⁷⁷ Arkadaşlarına en şaşırtıcı gelen tarafı, hem İslâmî ilimleri hem de Batı düşüncesini bilmesi fakat Batılı değerlerden etkilenmemesidir. Bundan dolayı hakkında “Doğunun dini feyzini batının fikirleriyle kaynaştırmış” denilirdi.⁷⁸ Bu özelliğiyle Naim daha sonraki yüzyılda da devam edecek olan hem Batı’yı hem de Doğu’yu bilen Müslüman aydın tipinin ilk örneklerinden biri olarak görülebilir.

Ahmet Naim’in her iki dünya görüşüne olan aşinalığı kendi dönemindeki aydınlar için oldukça etkileyici olmuştur. Şair ve edebiyatçı Mithat Cemal Kuntay (1885-1956) Naim’le ilk karşılaşmasında ‘Namaz kıldığı için, onu ben, Fransızca bilmez sanmıştım’ diyerek şaşkınlığını ifade eder.⁷⁹ Ahmet Naim’in bir yandan *Le Temps* gazetesini, diğer yandan Muhyiddin-i Arabî’nin, Müberred’in eserlerini okuduğunu belirten Kuntay, onun Batı düşüncesi karşısındaki sağlam duruşunu şöyle tasvir eder:

Başu iki kısımda: Doğu ve Batı! İkişu birbirine karışmayarak yan yana duruyordu: Ve Naim’i Avrupa’nın filozofları değiştiremediler. Bu filozoflara Naim, şaşılacak derecede nüfuz ediyordu fakat bu filozoflar, şaşılacak acizle Naim’e nüfuz edemiyorlardı...⁸⁰

Hem Batıyı hem de doğuyu bilmesini Kuntay “kafası gâvur, kalbi Müslüman” şeklinde nitelendirmektedir.⁸¹

Galatasaray Lisesi’ni o döneme kadar alınmış en yüksek Fransızca notuyla bitirmiş fakat bu ‘Fransızca’ Naim’i değiştirememiştir.⁸² Onun bu özelliği Üniversite hocalığı yaptığı sıralarda tanıştığı⁸³ Mehmet Akif Ersoy’u da çok etkileyecektir.⁸⁴ Akif, Naim Bey’le tanıştığı sırada birçok mektepli genç gibi zihni, akidesi tereddütlerle dolu idi. Naim Bey’le konuştuğu zaman onun kendisinden kat kat fazla Fransızca, kendisi kadar Arapça bildiğini, ama bu Fransızca bilgisinin onu değiştirmedini fark eder.⁸⁵ Akif, Hint ve Mısır alimlerinin eserleri kadar, Avrupa kitaplarını da okuyan bu adamın, aynı zamanda beş vakit namaz kıldığını duyunca ona hayran kalır.⁸⁶ Ahmet Naim’le

77 Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı*, s. 104.

78 Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 7.

79 Kuntay, *a.g.e.*, s. 104.

80 Kuntay, *a.g.e.*, s. 103.

81 Kuntay, *a.g.e.*, s. 113.

82 Kuntay, *a.g.e.*, s. 104; Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, s. 259.

83 Mahir İz, *a.g.e.*, s. 261.

84 Kuntay, *a.g.e.*, s. 104; Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, s. 259.

85 Kuntay, *a.g.e.*, s. 104; Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, s. 259.

86 Kuntay, *a.g.e.*, s. 113.

kırk yıldan fazla süren dostlukları böyle başlayan⁸⁷Akif, daha sonra en sevdiği şiiri olan “Secde”yi en sevdiği bu dostuna ithaf edecektir.

Ahmet Naim’in bu örnek kişiliği, muhalifleri tarafından da dile getirilmiştir. Dârülfünun’da beraber hocalık yaptıkları Yahya Kemal Beyatlı, dünya görüşleri farklı olmasına rağmen, Naim Bey’in gülen, gülümseyen ve hayli manidar konuşan bir alim, özellikle inanan bir insan olmasından hoşlandığını belirtir. Beyatlı, bir yazısı dolayısıyla aralarında geçen kırıcı bir tartışmadan dolayı Ahmet Naim’in aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen gelip özür dilemesini takdirle anlatır.⁸⁸

Onun öğrencilerinden olan felsefe tarihçisi Macit Gökberk ise şöyle der:

Naim Bey, dünya görüşlerimiz birbirine büsbütün karşı olduğu halde, çok saydığım bir hocamdı. Genel felsefe ve metafizik dersleri verirdi. İslâm kültürüne hayrandı. Değişen toplum koşulları içinde düşüncelerini değiştirmede ve kişiliğinden hiç ödün vermedi. Geçmişe bağlı ve görüşlerinde tutarlı bir müslüman Osmanlı aydını idi. Cumhuriyetin en coşkulu, en parlak günlerinde bile geçmişe bağlılığını bir bütün olarak korudu. Kişiliğindeki bu bütünlük onu ister istemez bir saygı konusu yapıyordu.⁸⁹

Hak olduğuna inandığı yoldan zerre kadar ayrılmayarak yaşayan⁹⁰ Ahmet Naim 14 Ağustos 1934 Pazartesi günü öğle namazını kılariken ikinci rekâtın secdesinde vefat etmiştir. Vefatından önce tercüme ettiği son hadis hasta namazına dairdir. Bu hadisin tercümesi de, tıpkı namazı gibi yarım kalmıştır.

Konuyla ilgili şöyle bir anekdot nakledilir:

Naim Bey, *Tecrid* tercümesinin daha başlarında iken hastalıkları yüz gösterince tercümeyi bitirip bitiremeyeceğine dair tereddütlere düşmüş ve işaretler almak üzere istihareye yatmıştır. Âlem-i manada Peygamber Efendimiz’i görmüş. Fatih Camii’nde Efendimiz namaz kıldırıyor, Naim Bey de ilk safta cemaatin arasında. Efendimiz birinci rekâtı kıldırıp ikinci rekâta kalktıktan sonra geri dönmüş ve Naim Bey’e enfiye⁹¹ ikram etmiş...

Naim Bey rüyayı, Galatasaray Lisesi’nde birlikte Arapça hocalığı yaptıkları meslektaşı ve dostu Celal Hoca’ya (Celal Ökten, ö. 1961) anlatmış ve tabir için Cerrahi Asitanesi şeyhi Fahrettin Efendi’ye sorması ricasında bulunmuş. Fahrettin Efendi rüya naklini duyar duymaz “ömrü tercümeyle tamamlamaya

87 Kuntay, *a.g.e.*, s. 103.

88 Yahya Kemal Beyatlı, *Siyâsi ve Edebi Portreler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1968, s. 51-58.

89 Kaynaradağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, s. 15-16.

90 Doğrul, Ahmet Naim’in *İslâm Ahlakı’nın Esasları*’na (İstanbul 1945) yazdığı sunuş, s. 3-4.

91 Öğrencilerinin anlattığına göre Ahmet Naim, derslerde (yıl 1929) enfiye kullanırmış (Bkz. Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982, s. 21). Enfiye kullanmasının bu rüyayla ilgisinin olup olmadığı merak edilmeye değer bir konudur.

vefa etmeyecek, erken göçecek, fakat bunu bu şekilde kendisine söylemeyin” demiş...⁹²

Hasta namazına dair hadisin yarım kalan tercümesi, yarım kalan namazı ve kendisine “secde” şiiri ithaf edilmiş bir insanın secdede teslim-i ruh etmesi ancak güzel bir akbetle izah edilebilir.

Ahmet Naim’in vefat haberini Mısır’da öğrenen Mehmet Akif, hüngür hüngür ağlamış ve “Onun ölümünü haber aldığım anda, dünya başıma yıkıldı sandım” demiştir.

Ahmet Naim Mehmet Akif’le yan yana defnedilmeyi vasiyet etmiş olmakla birlikte ondan önce vefat etmiş ve cenazesi Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir. Kısa bir süre sonra vefat eden Akif ve diğer bir dostu Muallim Cevdet İnançalp da onun yanına defnedilmiştir.⁹³

Yakın dostlarından Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, şu mısralarıyla merhumun ölümüne tarih düşmüştür:

Verdi ser Hamdi bu tarihe cihan
Secdede gitti Hûdaya Naim

B. *Tecrîd-i Sarîh* Tercümesi

Ahmet Naim kuşkusuz esas ihtisas alanı olan felsefede çok önemli çalışmalar yapmıştır. Ancak, onun ruhunda en çok ve en samimi yaşayan İslâmî ilimlerdir.⁹⁴ Kelam, fıkıh, tasavvuf, İslâm düşüncesine dair yazıları bulunmakla birlikte, İslâmî ilimler alanında özellikle hadise ilgi duymuştur. *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (mukaddime ile beraber üç cilt) bu alandaki en önemli eserdir. Onun hadis öğrenimi gördüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer İslâmî kültürü gibi hadisi de şahsî gayret ve çalışmaları sonucu öğrendiği anlaşılmaktadır. Mustafa Sabri Efendi’nin ifadesine göre, ömrünün son yıllarında yoğun olarak hadis üzerinde çalışmıştır.⁹⁵ Hadis tercümeleriyle meşgul olduğu sıralarda, şöyle dediği söylenir:

Hadis tercümeleriyle meşgul olmaya başlayınca ondan önce vaktimi ne kadar zayi ettiğimi anladım. Bu iş dururken başka şeyle uğraşmak ne boş şeymiş! Büyük alimlerin bu işe verdikleri ehemmiyetin sebebini de şimdi anladım.⁹⁶

Düzenli bir hadis öğrenimi görmediği için, Ahmet Naim’in hadisçiliğini klasik anlamdaki hadisçilikten farklı anlamak gerekir. Onun hadisçi olduğunu

92 İsmail Kara, “Rüya İle Sayıların Esrarı Arasına Sıkışmış Bir Secde Ömür”, *Dergah Dergisi*, 2000, c. 11, sy. 130, s. 3.

93 Kuntay, *a.g.e.*, s. 103, 114.

94 Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, c. 3, s. 544.

95 *Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 163.

96 Eşref Edip, *a.g.e.*, s. 111; Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, s. 262.

söylerken ömrü rivayet ve dirayet çalışmalarıyla geçen, hadis öğrenmek için seyahatlere çıkan, belli görüşleri ve yolu olan bir muhaddis olmaktan çok, Türkiye’de son yüzyılda hadis çalışmalarına getirdiği canlılığı, hadis usulüne yaptığı katkıyı ve hadis yorumlarındaki farklı değerlendirmelerini kastediyoruz.

Ahmet Naim’in hadis ilmine olan ilgisi memuriyet hayatının ilk yıllarında *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasına gönderdiği bir mektupla başlamıştır. Bu mektupta, fikren ve hissen ölmüş bulunan ümmetin yeniden dirilmesinin, hadis ve Sünnetle mümkün olacağını belirterek, mecmuanın bu konudaki yayınlara ağırlık vermesini tavsiye etmiştir. Hadiste uzman olmadığı halde hiç olmazsa tercüme yoluyla hizmete talip olduğunu belirtmiş ve *ez-Zebîdî’nin Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*’ini vakit buldukça tercüme edip yayınlanmak üzere göndermek istediğini belirtmiştir.⁹⁷

Bilindiği üzere bu eser, IX./XV. asır alimlerinden Zeynüddin Ahmed b. Ahmed *ez-Zebîdî’nin* (ö. 893/1488) Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’inden daha kolay istifade edilmesi amacıyla sadece merfu hadislerini, sened ve tekrarlarından arındırarak topladığı ve *et-Tecrîdu’s-Sarîh li-Ahâdisi’l-Camii’s-Sahîh* adını verdiği bir muhtasardır.

Ahmet Naim bu eserden seçtiği hadisleri, *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasında “*et-Tecrîdu’s-Sârîh li Âhâdisi’l-Câmi’i’s-Sahîh*” başlığı altında tercüme etmiştir. İlave bir açıklama yapmamış ancak, rivayet ve nüsha farklılıklarına dipnotta ayrıntılı olarak değinmiştir. *Tecrîd-i Sarîh*’in ilk 199 hadisini bu şekilde tercüme etmiştir. *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasının bir ara kapatılması üzerine 5 Nisan 1328/1912’de Ebû’l-Ula Mardin (ö. 1951) tarafından çıkarılan *Kelîme-i Tayyibe* mecmuası, Ahmet Naim’in *Tecrîd-i Sarîh*’ten yaptığı tercüme yayınlanmıştır.⁹⁸

Sırât-ı Müstakîm’in 183. sayıdan itibaren (1912) *Sebîlürreşâd* ismini alarak yayımına devam etmesiyle Ahmet Naim’in hadis tercüme yayınları da tekrar yayımlanmaya başlanmış ve mecmuanın 1925 yılında kapanmasına kadar devam etmiştir. Ancak, artık *Tecrîd-i Sarîh* hadislerini değil, daha çok günlük konularla ilgili hadisleri derleyerek tercüme etmiştir. İlk hadisler, ağırlıklı olarak İslâm kardeşliğiyle ve ırkçılığın yasaklanmasıyla ilgili iken, I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla cihad hükümlerini ihtiva eden hadislere ağırlık vermiştir.⁹⁹ Orijinal metni “Hadis-i Şerif” başlığı altında verdikten sonra,

97 *Sırât-ı Mustakîm*, c. 5, sy. 120, s. 257. Ahmet Naim’in, hadis ilmine olan ilgisinin bu tarihten önce olduğuna dair işaretler de vardır. Mesela II. Abdulhamid döneminde, Şafii mezhebinin hadis-i şeriflere daha uygun ve ilmî açıdan da daha kuvvetli olduğunu savunan bir makale yazdığı söylenir (Bkz. *Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 38). Bu makalenin nerede yayımlandığını tespit edemedik.

98 *Kelîme-i Tayyibe*, sy. 1, s. 6; Hansu, *a.g.e.*, s. 65-66.

99 *Sebîlürreşâd.*, 6 Teşrin-i Sani 1330, c. 13, sy. 314, s. 11

tercümesini yapmış, dipnotlarda da ravisine ve kaynaklarına işaret etmiştir. *Sebilürreşâd*'in diğer sayılarında da İmam-ı Nevevi'nin "*el-Erbaun*" isimli eserindeki hadisleri tercüme etmiştir. Ahmet Naim'in hadis ilmine olan ilgisi bu tercüme vasıtasıyla giderek artmıştır. Özellikle daha ilk tercümelerinde rivayet ve nüsha farklarına ayrıntılı bir şekilde değinmesi, hadis ilmine karşı olan derin ilgisini göstermektedir. Mecmualardaki hadis tercümeleleri, zamanla hadis yorumlarına dönüşmüştür.

Ahmet Naim'in bu tercüme ve yorumlardaki başarısı, daha sonra *Tecrid-i Sarîh* hadislerinin tercüme işinin ona verilmesini sağlayacaktır. Diyanet İşleri adına hadis tercüme işini takip eden Ahmet Hamdi Akseki, hadis kitabını Mehmet Akif'in tercüme etmesini istemiş, ancak Mehmed Akif'e defalarca müracaat etmesine rağmen her defasında aldığı cevap "*Ahmet Naim'e müracaat ediniz o bunu benden daha iyi yapar*" olmuştur.¹⁰⁰ Akif'e göre istenen şekilde bir tercüme Ahmed Naim'den başkasının altından kalkabileceği bir iş değildir.¹⁰¹

Felsefe bilgisi, Arapça ve Fransızcaya olan hâkimiyetine ilaveten İslâmî ilimlere ve özellikle hadis ilmine olan ilgisiyle Ahmet Naim bu iş için biçilmiş kaftandır. Zaten Meclis'te proje görüşülürken mütercimlerin bu şartları taşıması dile getirilmiş, hatta bu özelliklere sahip Ahmet Naim'in kardeşi Babanzade İsmail Hakkı'nın ismi bile telaffuz edilmiştir.¹⁰²

Hadis tercüme işi için görevlendirildiğinde Ahmet Naim, 25 yıllık bir deneyime sahiptir. Hadis ilmine dair bir mukaddime ile başladığı tercümenin, aslına uygun olması için çok çaba sarf etmiştir. Bununla birlikte metnin kolayca anlaşılması için tercümeye bazı ilaveler yapmış ve bunları parantez içinde göstermiştir. Böylece tercüme okuyan kimse hadisin mealini kolayca anlamakla beraber, asıl metin dışında hangi kelimelerin ilave edildiğini de kolayca görme imkânına sahip olur. Hadisin manasının tam anlaşılması için sıkça lügat açıklamaları, fikhî bilgiler, siyer ve rical bilgisi, modern ilimlerin verileriyle ilgili tartışmalara dipnotlarda yer vermiştir. Tercümenin en önemli özelliklerinden biri de konuyla ilgili ayetlere işaret etmesi, bağlantılı rivayetlere ve nüsha farklılıklarına ayrıntılı bir şekilde değinmesidir. Böylece hem Kur'an-Sünnet bütünlüğü hem de hadis rivayetlerini bir arada vererek mana bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır.

Ahmet Naim, toplam 2230 *Tecrid-i Sarîh* hadisinin 589'unu (*el-Camiu's-Sahih*'in 18. kitabı olan *Kitabu Taksir-i Salat*'a kadar) üç cilt halinde (yaklaşık

100 Eşref Edip, *a.g.e.*, s. 101.

101 Kuntay, *a.g.e.*, s. 103; Doğrul, Ahmet Naim'in *İslâm Ahlâkı'nun Esasları*'na yazdığı sunuş.

102 *Zabtu Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 226.

1000 sayfa) tercüme ve şerh etmiştir. Hadis usûlüne dair 495 sayfalık bir mukaddime ile başlayan bu eserin ilk iki cildi 1928'de Osmanlıca harflerle basılmıştır. Müsvedde halinde kalan üçüncü cildin tercümelerini Kamil Miras gözden geçirmiş, yer yer tashih ve itirazlarda bulanarak tamamlamış ve 1936'da yeni harflerle basmıştır. Aslında bir felsefe hocası olmasına rağmen Ahmet Naim'in bu eserindeki başarısı, daha sonra onun bir felsefeciden çok hadisçi olarak tanınmasını sağlamıştır.

Ahmet Naim'in vefatı üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı, tercümenin kalan kısmını Kâmil Miras'a yaptırmıştır.¹⁰³ 1947'de bitirilen tercüme, 1948'de 12 cilt halinde basılmıştır. Eserin son baskısı olan 12. baskısı, 1993 yılında yapılmıştır.¹⁰⁴

Ahmet Naim, hadis usûlü hakkındaki görüşlerini *Tecrîd-i Sarîh* tercümesinin mukaddimesinde ortaya koymuştur. Hadis ilmine giriş mahiyetinde yazdığı bu mukaddimedede, tercüme ettiği kitabın anlaşılmasını kolaylaştıracak kadar usûl bilgisi vermeyi amaçlamış,¹⁰⁵ aynı zamanda Müslümanların dinî nakillerine ne kadar önem verdiğini, nasıl sıkı bir incelemeden geçirdikten sonra kabul ettiklerini göstermek istemiştir.¹⁰⁶

Ahmet Naim'in mukaddimeyi yazarken yararlandığı eserlerin başında İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker*'i ve Suyûtî'nin *Tedribu'r-Râvî*'si gelmektedir.

103 Kamil Miras'la yapılan mukavelenin aslını maalesef bulamadık. Ancak İstanbul Müftülüğü'nün yazışmalarından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 31 Temmuz 1936 tarihinde Kamil Miras'la bu konuda bir mukavele imzaladığı ve yapılan mukaveleye göre tercümenin iki bin lira bedel mukabilinde 1937 mali yılın sonuna kadar bitirilmesinin şart koşulduğu anlaşılmaktadır (İstanbul Müftülüğü'nün Diyanet İşleri Reisliği'ne yazdığı 16/6/1938 tarihli yazısı, Meşihat arşivi, 79/98 no'lu belge). Müftülüğün müteakip yazışmalarından anlaşıldığına göre Kamil Miras tercüme zamanında bitirememiş, zaman zaman ek süre talebinde bulunmuştur. 1937 yılı sonunda bitirilmesi planlanan çalışma ancak 1947 yılında bitirilebilmiştir (Konuyla ilgili belgeleri temin etmemde yardımcı olan Meşihat Dairesi Arşiv sorumlusu Dr. Ayhan Işık'a çok teşekkür ederim).

104 Mütercimlerle yapılan mukavelenin aslını bulamadığımız için eserin yayın hakları hakkında sağlıklı bilgi edinemedik. Ancak Diyanet'in Elmalı Hamdi Akseki'yle yaptığı mukavelede tefsirin yayın hakkı şu şekilde yer almıştır: *İlk tab'ı Diyanet İşleri Riyâseti'nin hakkı olup, on bin adet olarak güzel bir kağıda ve nefis bir surette tab ettirilecek ve fakat yüzde yirmisi müelliflere ait olacak ve tab'ın şeklini müellifler tayin edecektir. Birinci tab'ından sonra, hakk-ı tab', yalnız müelliflere ait bulunacağı cihetle müellifler, dilediği miktarda eser-i mezkûru tab' edebileceklerdir.* Bkz. Ek II. Buradan yola çıkarak benzer hakların *Tecrîd-i Sarîh* için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 1970 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı adına Ahmet Naim'in mirasçısı Cihat Baban'la görüşen Saim Yeprem; yirmi beş bin lira nakit para ve Ahmet Naim'in kabrini yaptırma karşılığında, eserin yayın haklarının Diyanet'e devredilmesini sağlamıştır (Bu bilgileri şifahen veren Saim Yeprem'e teşekkür ederim).

105 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 3-4.

106 Bkz. *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 492

Bunların dışında yararlandığı kaynakların kabarık bir listesini vermiştir.¹⁰⁷ Ahmet Naim, ele aldığı konuları örnekler ışığında detaylı bir şekilde açıklamış, farklı görüşlere işaret etmiş, tercih ve tenkitlerde bulunmuştur. Ayrıca her konuyla ilgili ayrıntı sayılabilecek bilgileri veya doğabilecek şüpheleri cevapladığı 100'ü aşkın dipnotun yanı sıra, konunun sonunda "tenbîh", "lâyiha", "istitrâd" başlıkları altında ek bilgiler de vermiştir.¹⁰⁸

Klasik Hadis usulü kaynaklarındaki bilgileri başarılı bir şekilde özetlemiş, zaman zaman kaynak kritiği de yapmıştır.¹⁰⁹ Mesela usûl-i hadis, rical-i hadis ve mevzuat kitaplarının çoğunda Kur'an sûrelerinin fazileti hakkında hadis uydurma ile itham edilen Hanefî alimlerinden Ebu İsmâ Nuh İbn-i Ebi Meryem (ö. 173/790) hakkında yaptığı değerlendirme, kaynak kritiğine iyi bir örnektir. Ona göre tabii alimlerinin büyüklerinden olan ve ilimlerin çoğunu kendisinde topladığı için "el-Câmi" lakabına mazhar olmuş bir zâtn, hadis vaz etmesi imkansızdır. Nitekim rical kitaplarındaki bilgileri dikkatlice inceleyerek, adı geçen konularda hadis uyduran kişinin Ebu İsmâ değil, Meyseretü'l-Ekka adındaki bir şahıs olduğunu tespit etmiştir.¹¹⁰

Ahmet Naim'in ilmi titizliğini ve araştırmacı kişiliğini gösteren başka örnekler de vardır.¹¹¹ Ancak her zaman bu titizliği koruduğu söylenemez. Mesela Yahya b. Main ve Ahmed b. Hanbel'den –kendilerinin de hazır bulunduğu bir camide-naklen uydurma bir hadis rivayet eden kişinin hikayesini anlatırken, bunun doğruluğunu test etme gereği duymamıştır. Halbuki Zehebî, bu hikayenin İbrahim b. Abdilvahid el-Bekri'den rivayetinin doğruluğuna pek ihtimal vermez.¹¹² Keza Hatib Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Ruvatu Malik* isimli eserinde geçen ve Arapçanın diğer dillerden üstünlüğünün bulunmadığını belirten bir rivayetin kaynağını, alakası olmadığı halde *Muvatta* olarak verebilmiştir.¹¹³ Yine Buhârî ve Müslim'in ittifakla tahrir ettiği "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz..."¹¹⁴ şeklindeki bir hadisin kaynağını da, sadece *el-Müstedrek* olarak vermiştir. Bu hata muhtemelen Hakim'in,

107 *Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 495; Hansu, *a.g.e.*, s. 55-6.

108 Örnekler için bkz. *Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi*, istitrâd, s. 69, 159, 371; tenbih, s. 130, 159, 189, 215, 326, 346, 347, 348, 432, 467, 468; ihtar, s. 447

109 Kaynak kritiğine örnek olarak bkz. *Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 264, 297, 329 467-468; rical kritiği için özellikle Nuh b. Ebi Meryem (s. 283-287) ve Vakîdî (s. 493) hakkında yaptığı değerlendirmelere, metin kritiğine örnek olarak da s. 458-459'a bakılabilir.

110 *Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 285.

111 Bkz. Hansu, *a.g.e.*, s. 97-98.

112 Bkz. Zehebî, *Mizanu'l-i'tidal*, thk. Ali Muhammed Becavi, Beyrut: Daru'l-Fikr ts., c. 1, s. 47, no: 144 (Bu konuya dikkatimi çeken değerli hocam Mehmed S. Hatiboğlu'na şükran borçluyum).

113 *İslâm'da Davayı Kavmiyet*, s. 48; krş. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureysiliği*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005, s. 30.

114 Buhârî, "Cihad", 153; Müslim, "Cihad", 20.

hadisin farklı bir tarikini işaretleyerek, ‘Buhârî ve Müslim bunu tahrir etmemişlerdir’¹¹⁵ ifadesinden kaynaklanmıştır.¹¹⁶

Ahmet Naim’in *Tecrîd-i Sarîh* tercümesinin bir özelliği de *Sahih-i Buhârî*’nin ilk Türkçe tercümesi olması ve ondan sonra yapılan tercümelere kaynaklık etmesidir. Çünkü onun zamanına kadar *Sahih-i Buhârî* Türkçeye tercüme edilmemiştir.¹¹⁷ Bu tarz daha sonraki Kur’an ve hadis tercümeleri için de bir örnek oluşturmuştur.¹¹⁸

Ahmet Naim bu tercümenin anlaşılır ve aslına uygun olması için bütün maharetini ortaya koymuştur. Hadislerin gereğince anlaşılması için hadis ilmine dair bir mukaddimeden başka tercümenin aslına uygun bir şekilde olmasına dikkat etmiştir. Mümkün olduğu kadar harfî tercüme yapmakla beraber metnin kolayca anlaşılması için tercümeye bazı ilaveler yapmış ve bunları parantez içinde göstermiştir. Böylece tercüme okuyan kimse hadis-i şerifin mealini kolayca anlamakla beraber asıl metin dışında hangi kelimelerin ilave edildiğini de kolayca görme imkânına sahip olmaktadır.¹¹⁹

Hadisin metni, sahabi ravisiyle birlikte hareketli olarak verildikten sonra tercüme edilmiştir. Gerekli gördüğü yerlerde, çeşitli açıklamaları dipnotlarda yapmıştır. Bu açıklamalar genel olarak lügat açıklamaları, fikhî bilgiler, rivayet ve nüsha farklılıkları, siyer ve rical bilgisi, modern ilimlerin verileriyle ilgili tartışmalardır.

Ahmet Naim, hadislerin açıklanmasında ayetlerin yanı sıra onu lafzen veya manaca destekleyen diğer rivayetlerden de yararlanmış. Böylece hem hadisin anlamını pekiştirmiş, hem de Kur’an-Sünnet bütünlüğüne dikkat çekmiştir.

Birbiriyle çelişir gibi görünen hadisler arasındaki tearuzu ise, ilgili diğer hadislere işaret ederek gidermeye çalışmıştır. Bu tür hadislerin haşiyesinde genellikle; “*Bu hadisle ilgili olarak şu şu numaralı hadislerle veya haşiyelerine de müracaat et*” şeklinde ifadeler kullanmıştır. Bir de hadisin bab başlığıyla münasebeti gizli ise açıklamıştır. Şerhin en orijinal yönünün rivayet ve nüsha farklılıklarını ayrıntılı olarak vermesi olduğu söylenebilir.¹²⁰

115 Hakim, *el-Müstedrek*, c. 2, s. 87, no: 2413.

116 Bkz. Hansu, *a.g.e.*, s. 187. Bu noktada Zahid Kevserî’nin, “Naim Bey çok çalışmış, çok yorulmuşsa da, ihtisas alanı hadis olmadığı için özellikle rical-i hadis konusunda başarılı olmadığı” kanaatini hatırlamakta yarar vardır. Bkz. *Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 163.

117 Bkz. Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Tercümesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987, s. 33; İbrahim Canan, *Yeni Usûl-i Hadis*, İzmir: Türkiye Öğretmenler Vakfı Yayınları, 1982, sunuş.

118 Ergin, “Ahmet Naim Zatu ve Eserleri”, s. 16-17.

119 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, 3.

120 Onun bu özelliğine işaret eden Kamil Miras şöyle demiştir: “Bir hadisin bütün rivayet yollarını bu şekilde izah etmek müstesna bir mazhariyettir. Büyük üstadımız Ahmet Naim merhumun hadis-i şeriflere dair bu güzel hizmeti, mübarek kabri içinde bir saadet ve hidayet kandili olarak ebediyetlere kadar parlansın!”. Bkz. *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, c. 3, s. 100.

Hadis Tenkidi Hakkındaki Görüşleri

Ahmet Naim, Kur'an-ı Kerim derecesinde bir tevatüre ulaşmadığı için Sünnet-i Nebeviyye'nin çoğunun ahad haberlerle aktarıldığını ifade eder. Bu tür haberlerin ise doğruluğunu tespit için, tabiinden itibaren rical ve sened tenkidine tabi tutulduklarını belirtmiştir. Böylece hadislerin sahihini sakiminden ayırt etmenin, hadis ilminin en önemli konusu olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Ona göre hadislerle ihticac ve amel için, sadece sened ya da metinle değil, şâri'in maksadını her iki cihette araştırmak gerekir. Senedi sahih olan bir metin illetli olabileceği gibi, ibareleri fasih, manaları sahih fakat Resullullah'a (s.a.v.) nisbeti sahih olmayan hadisler de vardır. Kısacası ravi sika olsa bile masum olmadığı için her sözü kabul olunmaz. Ravilerin doğruluğu rivayetin doğruluğuna yeterli bir delil olamayacağından, mananın doğruluğuna da bakmak gerekir.¹²¹

Keza "filan hadis zayıftır" sözünden de hemen o hadisin yalan olduğu manasının çıkarılamayacağını, bunun, sadece isnadında sıhhat için aranan şartların mevcut olmadığı anlamına geldiğini; çünkü yalancının doğru söylemesi mümkün olabileceği gibi, hatası çok olanın da bazen isabet etmesinin mümkün olduğunu söyleyerek hadislerin sıhhatinde ne sadece metinle ne de senetle yetinmemek gerektiği ilkesini benimsemiştir.¹²²

Ahmet Naim'e göre metin tenkidi muhaddis tarafından değil, fakihler tarafından yapılmalıdır. Muhaddisin görevi bir haberi seleften halefe nakletmektir. İçlerinde rical tenkidi ile meşgul olup, hadisin kuvvetlisini zayıfından ayırt etmek ve metinlerin tearuz ve tevafularını göstermek gibi önemli bir vazifeyi yüklenenleri varsa da, esas olarak metin tenkidi onların görevi değildir. Metin tenkidi ile uğraşan, fakihler ve özellikle müctehidlerdir. Fakih ve müctehid, muhaddisin rivayet ettiği haberi öğrenip, ihtiva ettiği hükümleri istinbat eder.¹²³ Bu yüzden, muzdarip, maklub veya şaz gibi hem sened hem de metinle ilgili terimler, muhaddislerin dilinde genelde hadisin sened bakımından malul olduğunu ifade ederler. Hadisçiler, metin bakımından malul olan hadisler hakkında hüküm vermeyi müctehidlere bırakırlar. Hadisin metnini tenkid edip malul olduğuna hükmeden müctehid varsa da bu kişinin müctehidlik ve muhaddislik sıfatını cami olmasından ve tenkitçiliği ikinci sıfatına binaen yapmasındandır. Çünkü her iki tarafın görevi ayrıdır. Hadiste derinleşmeyen fakihin, isnaddaki illetlere her zaman vâkıf olması mümkün olmadığından bu zor görevi muhaddisler yüklenip diğer alimleri bu ağır külfetten kurtarmışlardır.¹²⁴ Bununla beraber Ahmet Naim, hadis ravilerini tenkit etmenin sonraki alimler için fiilen mümkün olmamasını gerekçe göstererek, selef imamlarının

121 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 276.

122 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 210, 315.

123 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 10.

124 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 315.

yaptıkları değerlendirmelerle yetinmek gerektiğini savunur. Ona göre hadisçiler bu konuda güven verici çalışma ve incelemeler yaptıkları için, yapılacak yeni değerlendirmeleri onların tenkidine göre yapmak ve hüccet olarak kullanılacak hadisleri öyle seçmek en isabetli yoldur.¹²⁵ Bu nedenle kendisi hadis tercüme ve yorumlarında klasik çizginin dışına çıkmamıştır. Prensipten senet tenkidıyla beraber, senedi sahih olsa bile metin tenkidinin yapılmasını savunduğu halde pratikte bunu yapmamıştır.

Hadisleri Aklın İlkeleri Işığında Yorumlama Meselesi

Ahmet Naim'e göre bir hadisi kabul veya reddetmede esas olan ravilerin durumu, yani senedir.¹²⁶ Bununla birlikte sika masum olmadığı için her sözü kabul olunmaz.¹²⁷ Senedi sağlam, ravileri hep sika olan bir rivayet, *zaruret-i akl*, *zaruret-i his* ve *müşahede* ile Kur'an'ın kat'i nasslarıyla veya mütevatir haberle çelişirse, ravileri saduk (doğru) olsalar da, metninin bâtil olacağında şüphe yoktur. Çünkü şeriat aklın kabul etmeyeceği şeylere varid olmamıştır.

Burada Ahmet Naim'in, "*aklî gereklere aykırılık*"tan ne kastettiği üzerinde durmakta fayda vardır. Zira onun *aklen müstahil* ile *aklen müsteb'ad* arasında yaptığı ayırım konuya yeni bir izah getirir mahiyettedir.¹²⁸

Ahmet Naim bu noktada bir haberin her zaman aklî ölçülerle değerlendirilemeyeceğini *aklen müsteb'ad* (akla uzak, aklen mümkün oluşu zor) kavramı etrafında tartışarak meselenin hassasiyetine dikkat çeker. Buna göre *aklen müsteb'ad* olan rivayetleri her zaman reddetmek doğru değildir. Akla uygunluk konusunda rivayet edilen olayların ne dereceye kadar muhtemel veya müsteb'ad olduğunu hesaba katmak ve ona göre tasdik veya inkâr etmek gerekir. Sinema, telefon, telsiz gibi bir asır öncesinde müsteb'ad hatta muhal olduğu düşünülmüş çok şey vardır ki, sonradan gerçek olduğu ortaya çıkmıştır.¹²⁹

Bu şartlara göre, İslâm alimleri, rivayet edilen bir haberin sarîh akilla -tevil kabul etmeyecek şekilde- çelişmesini, Kur'an ve mütevatir sünnete, ümmetin icmâına aykırı olmasını, red sebebi olarak kabul emişlerdir ki tarih metodolojisi kuralları da bunu teyid etmektedir. Ancak Ahmet Naim, akla aykırılık konusunda İslâm alimleri ile Avrupalı müsteşrikler arasındaki yaklaşım farkına

125 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 254.

126 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 275.

127 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 277.

128 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 278.

129 *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, c. 1, s. 87. Ahmet Naim, bu örnekleri verirken şu ifadeyi kullanmaktan kendisini alamamıştır: "Bugün hatta telsiz sinemanın (television) tatbikatını saha-i tahkika çıkarmaya çalışıyorlar. Aya seyahati bile aklına sardıranlar vardır."

dikkat çeker. Ona göre bu farkın kaynağı aklın istib'ad ettiği (olmasını uzak gördüğü) şeylerin derece ve sınırını tespit meselesidir.¹³⁰

Ahmet Naim'e göre ravilerin durumlarını incelemek, rivayete göre olması kesin veya ona yakın olan fiil ve olayları, sebep ve illetlerini sonradan araştırmak üzere kabul etmek, tarih ilminin inceleme ve araştırma metotlarının gereklerindedir. Tarih, ancak şahitliklere dayalı olarak yazıldığından ciddi, algılama gücü kuvvetli ve doğru sözlü bir insanın rivayeti bizi doğru bir kanaate ulaştırmaya yetebilir. Şu halde tarih ilminde, kendi ortamında güvenilir olan bir şahidin ifadelerine makul bir güven göstermeliyiz.¹³¹ Buna göre güvenilir ravilerin müteaddit şahitliğiyle haber verilen olayları -harikulâde olsa da- olmuş kabul etmek icap eder. Çünkü normal bir işle olağanüstü işin sınırını pozitif ilimler tayin edemez. Öyle ise rivayet olunan harikulâde olay aklen muhal değil, ravileri de sadık ve güvenilir kimseler ise onu kabul etmek gerekir.¹³²

Hadisleri Bilimsel Veriler Işığında Yorumlama meselesi

Bu bağlamda Ahmet Naim'in müspet ilimlerin verileriyle bazı inanç konuları arasında görülen zıtlığa getirdiği izaha değinmekte yarar vardır. Ahmet Naim duyularla algılanamayan, maddi ölçülerle ölçülemeyen vahiy, mucize, melek, cin, isra ve mirac mucizeleri gibi konularla ilgili hadislerin yorumunda zaman zaman uzun izahlarda bulunur ve konuyla ilgili itirazlara cevap verir.

Ona göre bu gibi konulardaki şüpheler, aslında nübüvvetle ilgili şüphelerdir. Allah'ın varlığına inansalar da bazı kimseler, O'nun sonsuz kudretiyle neler yapabileceğini akıllarına sardıramazlar. Çünkü bunlar, sadece duyularla algılanan şeylere inanırlar, duyularla algılanamayan şeyleri ise yok kabul ederler. Hâlbuki şimdiye kadar nice imkânsız görünen şeylerin inceleme, deney ve keşif sonucu hakikat oldukları ortaya çıkmıştır.¹³³

Bu konudaki problemin diğer bir boyutu da "*imkân*" ve "*zorunluluk*"un sınırını tayin edememekten kaynaklanmaktadır. Bilinen ve denenilen hiçbir tabiat kanununda düzensizliğe ve dengesizliğe tesadüf edilmemesine bakıp, bu düzenin ezelden ebede kadar zorunlu olarak devam ettiğine/edeceğine inanarak, buna aykırı bir olayın meydana gelmesini imkânsız görmek doğru değildir. Çünkü ezelden ebede kadar olan bütün işler ve olaylar deneme süzgecinden geçirilmedikçe böyle bir hükme varılamaz. Bu kanunlar, yani sebepler zincirinin bizim şu anda gördüğümüz tarzda değişmezliği -icab-ı ilâhî demek şartıyla- bir anlamda zorunludur. Ancak hiç bir kayd ile sınırlı olmayan sonsuz ilâhî irade ve kudretin mukadder bir zaman içinde, işlerin ve olayların başka

130 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 278.

131 *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, c. 1, s. 91.

132 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 278.

133 *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 263.

bir şekilde işlemesine imkân tanınmasına da hiçbir akli engel yoktur.¹³⁴ “Alemden tabiat kanunlarına aykırı bir şeyin olması imkansızdır” şeklindeki kaziyenin, tahkik edilmeden kabul edilmiş tartışmalı bir ilke olduğunu belirten Ahmet Naim,¹³⁵ bu noktada tabiat kanunlarının zorunsuzluğu hakkında bazı filozofların görüşlerine işaret eder. Ayrıca Kant’ın mekanik evren anlayışını eleştirerek, mucizenin mümkünlüğü ile ilgili görüşlere atıfta bulunur.

Ona göre bir Müslüman, kâinatı var eden bir yaratıcının olduğuna ve olan biten her ne varsa, hep O’nun yüce iradesiyle meydana geldiğine inanır. Alemin irade sahibi yüce bir yaratıcının eseri olduğuna dair sayısız ilmî delil bulunabilir, ancak yokluğuna hiçbir ilmî delil bulunamaz. İnkâr edenlerin delilleri subjektif olup “biz bilmiyoruz, görmüyoruz, öyleyse yoktur” şeklindeki inat ve kibire dayalı iddialardan ibarettir. Bu konudaki bilgi kaynağı, peygamberlerin Allah tarafından getirdikleri ve doğruluğu bizce kesin olan haberlerdir. Beşerin seçilmişleri olan peygamberler, Rabbânî bir rahmetin eseri olarak gerçekleri tebliğ ve kulları irşad için gönderilmiş olup doğrulukları mucizelerle teyid edilmiştir.¹³⁶

Ahmet Naim bu tür konuları izah ederken bir rasyonelleştirme çabası içinde olmaz. Ancak bunların akliliğini, yani akla aykırı, akıl dışı olmadıklarını özellikle “imkân”, “vacip = zorunluluk”, “zorunsuzluk”, “akli istib’ad = akla uzak görülme” gibi felsefi kavramların ışığında açıklamıştır. Ona göre akıl her zaman imkân sahasının sınırlarını belirleyemez, dolayısıyla tarihte olduğu gibi bugün de imkânsız gibi görünen şeylerin zamanla gerçek diye ortaya çıkabileceğini, zamanındaki keşif ve icatlardan örnekler vererek açıklamıştır. Bu konudaki örnekler için, husuf ve kûsuf namazı¹³⁷, vahyin mahiyeti¹³⁸, rû’yetullahın mahiyeti¹³⁹, cinlerin varlığı¹⁴⁰, hadislerde geçen “fecd-i kâzib”in doğruluğu¹⁴¹, mucize¹⁴² gibi konularda müsbet ilimlere dayanarak yaptığı açıklamalara bakılabilir.

Bu açıklamalarda Ahmet Naim, hadisleri çağdaş bilimin verilerine uydurma gibi bir çaba içerisinde olmamıştır. Bilakis hadislerle bu veriler arasındaki uyumu göstermeye çalışır. Yorumlama mümkün olmadığı durumlarda ise tercihini hadisten yana koymuştur.

134 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 263.

135 *Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 278.

136 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 263 vd.

137 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 1, s. 88; c. 2, s. 404.

138 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 1, s. 8 vd.

139 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 495 vd.

140 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 402 vd.

141 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 586 vd.

142 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 261 vd.

Din - Bilim Arasındaki İlişki

Ahmet Naim'in, din ile bilim arasındaki ilişkiye dair yaklaşımı da üzerinde durulmaya değerdir. Ona göre, ilâhî kitapların gayesi, insanların akıl ve tecrübe sayesinde kendiliklerinden keşfedebilecekleri kâinat hakikatlerini öğretmek değildir. İlâhî kitapların hedefi, bundan çok daha önemli olan sahih akideyi öğretmek, insan ruhunu güzelleştirmek ve her iki dünyada hayır ve iyiliklerine sebep olan ameli hükümleri, kalp ve beden temizliği gibi ulvî değerleri öğretmektir. Tabiat ilimleri ve astronominin alanına girebilecek konulardan ara sıra bahsetmeleri ise sadece Rabbânî kudretin delillerine dikkat çekmek içindir. Gezegenlerin güneşin etrafında döndüğünü, dünyanın kendi yörüngesi etrafında döndüğünü öğretmek şeriatın gayesi dışındadır.

Müspet ilimleri okumuş bir mü'minin inancını sarsabilecek yalnız bir şey olabilir ki, o da nassların, doğruluğu kesin olan bir buluşla çelişki ihtiva etmesidir. Ne var ki tevatüren bize ulaşmış nasslarda zihnimizi az çok yanıltacak hiçbir çelişki yoktur. Bilim tarihinin bütün aşamalarında sabit olmuş, faraziye halinden çıkıp ispatlanmış gerçek sırasına geçmiş hiçbir şey Kitab'ın nasslarına aykırı olup vicdan ve imanımızda bir soru işareti bırakacak şekilde değildir. Kur'an'ın hiçbir asrın ispatlanmış ilmî gerçeklerine aykırı olmaması da onun icazının bir delilidir.

Nasslara aykırı gibi görünen ilmî gelişmelerin ise ya aslı yoktur ya da henüz faraziye halinden kurtulamayıp değişmeye namzet görüşlerdir. Buna göre nassları ilmî faraziyelere göre yorumlamaktansa, onların Hâlık-ı Hakim'in gerçek öğretileri olduğuna inanıp, onlarla çelişen ilmî nazariye ve faraziyelerin çürük bir tarafı olduğuna inanmak ve bu çürüklüğün er geç ortaya çıkacağına inanmak daha uygundur.¹⁴³

Ahmet Naim bu düşüncesine, Batlamyus (Ptolemaeus) nazariyesinin geçerli sayıldığı dönemlerde Yunan felsefesiyle aşinalığı olan bazı İslâm alimlerinin -aynen bugün olduğu gibi- Kur'an ayetlerini fennî bilgilerle telif etme gayretine düşmelerini örnek verir. Buna göre Kur'an'da geçen "yedi kat gök" ifadesi Batlamyus nazariyesindeki ay, güneş ve beş gezegenin karşılığı olarak, sekizinci ve dokuzuncu kat anlamına gelen felek-i Atlasi ise "Kürsi" ve "Arş" ile tevîl edilmiştir. Bin yıllık astronomi bilgilerini altüst eden Newton ve Copernicus'un astronomi nazariyesi, "yedi kat sema"yı Batlamyus teorisine göre yorumlayan

143 *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 263.

Müslüman alimleri hayli zora sokmuştur. Halbuki Kur'an'daki bu tür ifadeler müteşabih olup, söz konusu nazariyelerle bir ilgisi bulunmamaktadır.¹⁴⁴

Ahmet Naim, bilimin deneysel alanda her gün gösterdiği büyük ilerlemelerin büyümesine kapılıp, felsefe ve ilahiyat alanında da aynı ilerlemeyi gösterdiğini düşünmemek gerektiği kanaatinde. Ona göre “varlığı kanıtlanmış, deney ile pekiştirilmiş sonuçlar bilimseldir. Ancak evrenin küllî kanunlarını sorgulamaya kalkışmanın, “imkân” ile “vacip” kavramlarını karıştırmanın bilimsel gelişme ve sonuçlarla bir alakası yoktur.¹⁴⁵

Ahmet Naim'in Hadis Savunusu

Ahmet Naim eserinde, kendi döneminde gerek müsteşrikler tarafından gerekse çağdaşları tarafından hadise yöneltlen bazı eleştirileri de cevaplandırmıştır. Aslında yazılacak kitaplarda bu tür eleştirilere cevap verilmesi gereği Meclis'te bu amaçla sunulan önergede de dile getirilmiştir.¹⁴⁶ Muhtemelen bu talebi de göz önünde bulundurarak Ahmet Naim söz konusu eleştirileri; bazen konuya doğrudan girerek bazen de o dönemde hadise yönelik eleştirilere cevap sayılabilecek bazı yeni konulara yer vermek suretiyle cevaplamıştır. “Metodolojiden Bir Bahis”,¹⁴⁷ “Bir Mukayese”¹⁴⁸ başlıkları altında Ahmet Naim, hadisçilerin “*Mustalahu Ehli'l-esser*” adı altında geliştirdikleri rivayet metodlarını, mantık ve tarih metodolojisi kurallarıyla karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmada, tarih metodolojisi kurallarının, hadisçiler tarafından asırlarca önce sened ve metin tenkit kuralları adı altında başarılı bir şekilde uygulandıkları sonucuna varmıştır. Bu çerçevede ele aldığı bazı konulara aşağıda yer verilecektir.

İsnad Sistemi

İtalyan Müsteşrik Leone Caetani'nin (1869-1935) yazdığı *Annali dell'Islam* adlı eserin *İslâm Tarihi* adıyla Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957) tarafından hükümet namına tercüme edilip yayınlanması üzerine¹⁴⁹ Ahmet Naim, *Hüseyin Cahid Beyefendiye Açık Mektup* adıyla mütercime bir eleştiri yazmıştır. Daha sonra *İslâm Tarihi Hakkında: Medhal I* ve *Medhal II* adıyla yazdığı yazılarda kitabı eleştirmiştir. Aynı konuyu *Mukaddime*'de de ele alan Ahmet Naim, Caetani'nin, ‘isnad gibi ilmi bir sistemin o günkü bedevi Arap toplumunun eseri olamayacağı’ şeklindeki iddiasına cevap vermiştir. Hadisçilerin, dinî

144 *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 268 vd.

145 *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, c. 2, s. 265.

146 *Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 14, s. 222-23.

147 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 82.

148 *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 91.

149 1-10 c., İstanbul 1924-1927. Mahmut H. Şakiroğlu, “Leone Caetani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1992, c. 6, s. 544-45.

nakillerin güvenilirliği için son derece titiz çalışmalar yaptıklarını, bu ilme ait kaide ve terimlere bakıldığında bunun kolaylıkla anlaşılabilceğini belirtmiştir.¹⁵⁰

Rivayette İklal - İksar Meselesi

“Bir Şüpheli Hall” başlığı altında din düşmanları tarafından yayılan ve memleketimizde de revaç bulan şüphelerden biri olarak nitelediği, büyük sahabilerin Hz. Peygamber’le (s.a.v.) beraberlikleri fazla olmasına rağmen rivayetlerinin az, buna mukabil Hz. Peygamber’le (s.a.v.) beraberlikleri az olan bazı sahabelerin çok hadis rivayet ettiklerini, bunun da birçok hadisin sonradan uydurulduğu intibamı verdiği şeklindeki şüpheye cevap vermiştir.¹⁵¹

Hadislerin Sayısı

Asr-ı Saadet’ten uzaklaştıkça hadis sayısının kabardığı ve hadisçilerin ezberledikleri hadisler hakkında mübalağalı rakamlar bulunduğu iddialarına değinen Ahmet Naim, muhaddislerin bu gibi rivayetlere olan güvenlerinin kuru bir hüsn-i zanna dayanmadığını, aksine tahkik ve araştırmadan sonra varılmış bir kanaate dayandığını belirtmiştir. Hiçbir resmî sıfatı olmayan, birbirlerinin rivayetle ilgili ayıplarını, din namına ortaya çıkarmaya istekli alimlerin, hıfzına güven hususunda ittifak ettikleri ravilerin, artık gerçekten ehl-i hıfz olduklarına, bu ilimle uğraşmış olanların şüphesinin kalmayacağını ifade etmiştir.¹⁵²

Ahmet Naim hadislere yönelik eleştiriler karşısında savunmacı bir tutum benimsemiştir. Geleneksel metotların doğruluğu konusunda en ufak bir tereddüt söz konusu değildir. Bu yüzden onun iç tenkit yaptığı görülmez. İslâm kültürünün ve hadislerin yoğun olarak eleştirildiği bir dönemde, aslında onun bu tavrı savunmacı bir yaklaşımdan ziyade, özgüvenle kendi değerlerini sahiplenme olarak görülebilir.

Özet olarak Babanzâde Ahmet Naim, Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşamış felsefe, İslâm düşüncesi ve hadis alanındaki telif ve tercüme eserleri ile tanınmış bir alimdir. Klasik medrese öğrenimi görmeyen Ahmet Naim, Arapçayı ve temel dinî ilimleri şahsi gayret ve çalışmalarıyla öğrenmiştir. 1914-1933 yılları arasında Dârülfünun’da felsefe dersleri müderrisliğini yapmıştır.

Yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti, coğrafi, sosyal ve kültürel alanlarda köklü değişikliklere sahne olmuş, Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi üç farklı yönetim değişikliğine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti’nin çözülmeye yüz tuttuğu ve ciddi fikrî bunalımların yaşandığı bu dönemde Ahmet Naim de tercüme ve telif yazılarıyla kötü gidişatı durdurmaya çalışan aydınlardan olmuştur. Bu amaçla,

¹⁵⁰ *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 79-80.

¹⁵¹ *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 58.

¹⁵² *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 69.

siyâsî felsefî ve dinî içerikli yazılar yazmış veya tercüme etmiştir. Siyâsî alandaki yazılarının temelini İslâm birliği ve kardeşliği oluşturur.

Dinî içerikli yazılarında İslâm inanç esaslarını sahil bir şekilde ortaya koymaya çalışırken, İslâm dininin akla ve mantığa uygun olduğu, ilerlemeye engel olmadığı tezini işlemiştir. Bu arada dinde yapılmak istenen modernist yorumlara da şiddetle karşı çıkmıştır. İslâm toplumunda ortaya çıkan problemlerin çözümünün Kur'an ve Sünnet'te aranması gerektiğini savunmuştur.

Deneyimli bir mütercim olarak yaptığı tercümele de alanında bir çığır açmıştır. Hadis usûlü ve şerhlerinde sadece bir nakilci olmakla yetinmemiş, değerlendirmeler yapmış, delilini kuvvetli gördüğü görüşleri tercih etmiş, zayıf bulduklarını da tenkit etmiştir. Ancak Ahmet Naim, klasik eserlerde çerçevesi çizilen hadis anlayışının dışına çıkılması taraftarı değildir. Ona göre hadisçilerin geliştirdikleri metotlar yeterlidir. Selef imamlarının bu konuda güven verici çalışma ve incelemeler yaptığı, dolayısıyla hadis tashihinde yapılacak değerlendirmeyi, onların tenkidine göre yapmak ve hüccet olarak kullanılacak hadisleri öyle seçmek gerektiği düşüncesindedir.

Ahmet Naim, hadisçilerin rivayet metotlarını, mantık kaideleri ve buna bağlı olarak geliştirilen “*methode historique*” denilen tarih metodolojisi kurallarıyla mukayese etmiştir. Ancak bu karşılaştırmayı, hadis usûlü kurallarını daha da geliştirmek ve güncelleştirmek için değil, tarih tenkit kurallarının, hadisçiler tarafından asırlarca önce sened ve metin tenkit kuralları adı altında başarılı bir şekilde uygulandığını göstermek için yapmıştır.

Ahmet Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı adına tercüme ve şerh ettiği *Buhârî Muhtasarı Tecd-i Sarîh* ile bu tercümenin girişine yazdığı hadis usûlü hakkındaki mukaddimeyle son dönem Türkiye'sindeki akademik hadis çalışmalarının başlatıcısı olmuştur. Zaman zaman felsefî birikimini de kullandığı hadis usûlü hakkındaki mukaddimesi, kendisinden sonraki çalışmalar için bir örnek teşkil etmiştir. Klasik anlamda bir hadis öğrenimi görmemişse de, eski usûl kitaplarındaki bilgileri başarılı bir şekilde mezc edip aktarmış, yer yer bu kitaplarda bulunmayan orijinal katkılarda bulunmuştur. *Mukaddime*'de rivayet metotlarını, modern tarih metodolojisiyle karşılaştırma gibi yeni konulara da yer vermiştir.

Keza İtalyan müsteşrik Caetani'nin *İslâm Tarihi*'nde Hz. Peygamber'e yönelttiği eleştirilere cevap vermiştir. Ancak aynı dönemde yaşamış ve istişrak tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Goldziher'in hadislerle ilgili eleştiri ve değerlendirmelerinden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Fransızca'yı iyi bilen ve Batı düşüncesini takip eden bir ilim adamı olmasına rağmen o dönemin başlıca istişrak çalışmalarından habersiz olması, bazı Osmanlı aydınlarının Batı'daki İslâm araştırmalarını yeterince takip edemediğini göstermektedir.

Tercümenin aslına uygunluğu ve üslubu konusunda bir şey denilemese de, sadelik ve anlaşılabilirlik konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Tercüme,

kendi dönemi için bile ağır sayılabilecek¹⁵³ bir Osmanlıca dili ile yapılmıştır. Ayrıca yer yer uzun fikhî tartışmalara yer verilmesi, kitabın hacmini oldukça büyüt-müştür. Böylece hadis kültürü veren bir eser yerine adeta bir *fikhu'l-hadis* kitabı ortaya çıkmıştır. Bu da eserin orijinalinde gözetilen kolayca yararlanma amacının kaybolmasına yol açmıştır. Bu özelliğiyle genel okuyucunun yararlanabileceği bir kitap olmaktan çıkmış, bugün ancak sınırlı sayıda uzmanın başvurduğu bir kitap haline gelmiştir.

Bununla birlikte uzun yıllar Türkiye’de hadis konusundaki bilgi ihtiyacını karşılamış ve adeta bir klasik haline gelmiş olan *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Sahih-i Buhârî*’nin ilk Türkçe tercümesi olması ve ondan sonra yapılan tercümelere kaynaklık etmesi, *Mukaddime*’nin ilk detaylı bir Türkçe hadis usulü niteliğinde olması, o dönemde hadise yönelik bazı eleştirilere cevap niteliğinde olması gibi nedenlerle ilim çevreleri tarafından takdirle karşılanmıştır. Mehmet Akif, onun çalışmasını şu sözleriyle takdir etmiştir: ‘Naim Bey’in, *Sahih-i Buhârî* tercümesindeki ihtisası, mukaddimedeki tetkikatı hayrete şayandır, böyle bir mukaddime Arapçada bile yoktur’.¹⁵⁴ Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi,¹⁵⁵ Muallim Cevdet,¹⁵⁶ Osman Nuri Ergin,¹⁵⁷ İsmail Lütfi Çakan¹⁵⁸ ve Ali Özek¹⁵⁹ Ahmet Naim’in hadis çalışmalarındaki başarısını takdir eden alimlerden bazılarıdır.

Ek I: Diyanet İşleri Riyâsetinin Mehmed Akif ve Hamdi Yazır’la Yaptığı 26 Ekim 1925 Tarihli Mukâvele Metninin Aslı

Ek II: Diyanet İşleri Riyâsetinin Mehmed Akif ve Hamdi Yazır’la Yaptığı 26 Ekim 1925 Tarihli Mukâvele Metninin Çeviriyazısı

153 Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 10.

154 Eşref Edip, *a.g.e.*, s. 180.

155 *Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 163.

156 Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 12.

157 Ergin, “Ahmet Naim Zatı ve Eserleri”, s. 16.

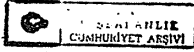
158 Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989, s. 189; a.mlf., *Hadis Usûlü*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991, s. 20.

159 Ali Özek, *Hadis Ricalı*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1967, s. 179.

Ek I: Diyanet İşleri Riyâsetinin Mehmed Akif ve Hamdi Yazır'la Yaptığı 26 Ekim 1925 Tarihli Mukâvele Metninin Aslı

26.10.34

12728
Cumhuriyet Dönemi
Mühür

<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p> <p>شماره: _____</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>
<p>بک اوغلو درونجی کاتب عدلی مدحت جمال</p>	<p>ماتن بائعه غموس لسم</p>

030 10 26 145 18

Handwritten signature

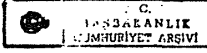
بک اوغلو درونجی نائب عدلی مرتبت جمال

	ماضی بازنده مخصوص قسم
معیار:	
1- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
2- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
3- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
4- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
5- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
6- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
7- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
8- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
9- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
10- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
11- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
12- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
13- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
14- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
15- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
16- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	
17- ( ) در این وقت نام و نام خانوادگی	

آدرس: قطعه ۱، خرابه‌سوق، دارستان
تلفون: بک اوغلو ۳۱۱۷

030 10 26 443 18

بک اوغلو درنجی کاتب عدلی مدرست جمال

	<p>نام پانته غموس نام</p>
<p>مهریند: . . .</p> <p>بک اوغلو درنجی کاتب عدلی مدرست جمال این سند در وقت مرضی طرفین در حضور عدل و شهود امضاء و مهر شده و معتبر است. و معرکه افاده و تصدیق است. این سند در وقت مرضی طرفین در حضور عدل و شهود امضاء و مهر شده و معتبر است. و معرکه افاده و تصدیق است.</p> <p>۱۹۱۸/۱۰/۱۰</p> <p>مهر مهر مهر</p>	
<p>بک اوغلو درنجی کاتب عدلی مدرست جمال این سند در وقت مرضی طرفین در حضور عدل و شهود امضاء و مهر شده و معتبر است. و معرکه افاده و تصدیق است.</p>	
<p>بک اوغلو درنجی کاتب عدلی مدرست جمال این سند در وقت مرضی طرفین در حضور عدل و شهود امضاء و مهر شده و معتبر است. و معرکه افاده و تصدیق است.</p> <p>۱۹۱۸/۱۰/۱۰</p> <p>مهر مهر مهر</p>	

آدرس: فلان، خراجی سولاق، دار خان
 کتون: بک اوغلو ۳۱۷

030	10	26	145	18
-----	----	----	-----	----

Ek II: Diyanet İşleri Riyâsetinin Mehmed Akif ve Hamdi Yazır'la Yaptığı 26 Ekim 1925 Tarihli Mukâvele Metninin Çeviriyazısı

Türkiye Cumhuriyeti

Beyoğlu Dördüncü Kâtib-i Adlî Mithat Cemal

Mukâvelenâme

Umûmî numarası: 12728

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Riyaseti ile Dersiamdan Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi ve Şair Mehmed Akif Bey arasında mün'akit mukâvelenâmedir.

Madde 1.

Kur'an-ı Kerim tercümesiyle muhtasar bir surette tefsirini Mehmed Akif Bey ile Hamdi Efendi deruhte etmişlerdir.

Madde2.

Riyâset-i müşârunileyhâ, Hamdi Efendi ile Mehmed Âkif Bey'den her birine altışar bin lira te'diye edecektir.

Madde3.

İşbu meblağın te'diyesi şu suretle olacaktır: Herbirine biner liradan cem'an iki bin lirası peşin verilecek ve mütebâkî miktar, birinci cüz nihayetinde yüz seksen altışar, diğer cüzlerden beheri nihayetinde yüz altmış altışar lira verilmek sûretiyle mukassatan te'diye edilecektir.

Madde4.

Tarz-i tahrir, şekli âtîde olacaktır:

Âyet ve âyât-ı kerîme yazılarak altına meâl-i şerifi ve bunu müteakip tefsir ve izâh kısmı yazılacaktır.

Madde 5.

-Tefsir ve izah kısmında ber-vechi âtî nikât nazar-ı dikkate alınacaktır:

-Âyât-ı kerime nisbetindeki münâsebât

-Esbâb-ı nüzûl

-Kıraât (ki aşereyi tecâvüz etmemek lâzımdır)

-İktizâsına göre terkip ve kelimâtın izâhât-ı lisâniyesi

-İ'tikatça Ehl-i Sünnet mezhebine ve amelce Hanefi mezhebine riâyet olunarak, âyâtın mutazammın olduğu ahkam-ı diniyye, şer'îyye ve hukûkiyye, içtimâiyye ve ahlâkiyye, işâret ettiği veya alâkadâr bulunduğu mebâhis-i hükmiyye ve ilmiyye müteallik izâhât, bilhassa tevhîd ve tezkîr-i mevâize müteallik âyâtın mümkün mertebe bast ve izâhı, alakadâr veyahut münâsebetdâr olduğu bazı tarih-i İslam vukûâtı,

-Bunun müelliflerince yanlış veya tahrif yolu şeyler der-meyan edildiği noktalarda görülebilen noktalarda tenbîhâtı muhtevî notlar

-İnde'l-iktizâ nâsîh ve mensûh ve muhassas

-Baş tarafa mühim bir mukaddime tahriri ile bunda hakikat-ı Kur'an'ın ve Kur'an'a müteallik mesâil-i mühimmenin izâhı.

Madde 6.

Peyderpey tekarrur eden müsveddeler, üçer nüsha olarak tebyiz edilerek biri, Hamdi Efendi'de biri Akif Bey'de diğeri de Riyaset nâmına Heyet-i Müşavere azasından Aksekili Hamdi Efendi'de bulunacaktır.

Madde 7.

Müsveddelerin tebyiz ve inde'l-iktiza kütüphanelerden bazı eserlerin istinsah ettirilmesi için, mûmâ ileyhimin emrinde ücret-i maktûa ile güzel yazılı bir veyahut icap ederse iki zât istihdam olunacak ve bunlara takdir edilen ücret, riyasetten te'diye kılınacaktır.

İlk tab'ı Diyanet İşleri Riyâseti'nin hakkı olup, on bin adet olarak güzel bir kağıda ve nefis bir surette tab ettirilecek ve fakat yüzde yirmisi müelliflere ait olacak ve tab'ın şeklini müellifler tayin edecektir.

Madde 9.

Eser-i mezkûrun esnâ-yı tab'ında formaların tashih ve tab'ına müteallik bütün iştigâlât, Riyâset-i müşârûn ileyhâya ait olacaktır.

Madde 10.

Sahifelerin istrokopisi alınacak ve bilâ-bedel müelliflere verilecektir.

Madde 11.

Birinci tab'ından sonra, hakk-ı tab', yalnız müelliflere ait bulunacağı cihetle müellifler, dilediği miktarda eser-i mezkûru tab' edebileceklerdir.

Madde 12.

İşbu mukâvelenâme iki nüsha olarak tanzim ve teâtî kılındı. İmzalar

Ahmed Hamdi

Muhammed Hamdi

Mehmed Akif

Dâirede kırâat ve meâli tefhim olunan bu mukâvelenâme zîrine mevdû imzalar, şahıs ve hüviyet-i ma'rûfumuz Şâir Mehmed Âkif ile Elmalılı Muhammed Hamdi ve Diyanet İşleri Riyâseti'ni temsil eden Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'nin olup, münderecâtını tamamen kabul ve ikrar eyledikten sonra müvâcehemizde vaz eylediğini beyan ve tasdik ederiz.

Bin üç yüz kırkbir senesi Teşrin-i Evvel ayının yirmi altıncı günü (26 Ekim 1925) Aksaray'da Yusuf Paşa civârında Kuyu Sokakta 1 numarada mukîm akârât-ı vakfiye kontrat memuru Ali Ziyaeddin b. Hüseyin Hüsnü (imza)

Üsküdar'da Ayazma'da Sermet Paşa Konağı'nda mukîm Abdulkâdir Rızâ Bey (imza)

Bu mukâvelenâme zîrine mevdû imzalar, Şâir Mehmed Akif Bey ile Elmalılı Muhammed Hamdi ve Türkiye Diyanet İşleri Riyaseti'ni temsil eden Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'nin olduğu isim ve hüviyetleri bâlâda muharrer şahit ve muarriflerin ifade ve tasdiklerinden anlaşıldığından, aynen defter-i mahsusuna kayd u tasdik olundu. Bin üçyüz kırkbir senesi Teşrin-i Evvel ayının yirmi altıncı (26 Ekim 1925) Pazartesi günü.

Aslına mutabıktır. imza

(Kaşe) Yirmialtı Teşrin-i Evvel Bin üçyüz kırk bir (26 Ekim 1925)

(Mühür): Beyoğlu Dördüncü Katib-i Adlî Mithat Cemal.

İmza: Mithat Cemal

Bu mukâvelenâme suretinin dairemizde defter-i mahsusundaki yirmi altı Teşrin-i Evvel 1341 tarih (26 Ekim 1925) 13042/263 numrolu resmi kaydına mutabık olduğunu tasdik ederim.

Beyoğlu Dördüncü Katib-i Adli Mithat Cemal. İmza

Yevmiye defterine kayd olundu.¹

* Bu metin Mehmet Ünal'ın adı geçen makalesinden alınmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Resmi Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi

Hüseyin HANSU

Özet

Osmanlı'nın son döneminde başlayan ve Cumhuriyet'le devam eden eğitim ve öğretimde modernleşme çabaları, bireysel ve toplumsal hayatta dinî ve ahlâkî değerlerin zayıflamasına yol açmıştı. Geleneksel eğitim kurumları olan medreseler, din hizmetlerinde ortaya çıkan aksaklık ve sorunları çözmeye yetersiz kalınca; dinî hakikatleri doğru bir şekilde anlatma ve yayma konusundaki arayışlar medrese dışında da ortaya çıktı. Bu arayışların kurumsal düzeydeki ilk örnekleri *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*, *Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye*, *Kur'an ve Hadis Tercümesi* gibi projelerdir. Bu makalede, *Kur'an ve Hadis Tercümesi* Projesi ile bu proje çerçevesinde *Tecrid-Sarih*'i tercüme etmekle görevlendirilen Babanzâde Ahmet Naim Bey'in hayatı ve adı geçen çalışması hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Babanzâde Ahmet Naim Bey, *Tecrid-i Sarih*, Modern Türkiye'de Hadis Çalışmaları.

The Official Efforts in Publicizing Hadîth in Modern Turkey: Babanzade Ahmet Naim and The Diyanet's Hadîth Project

Hüseyin HANSU

Abstract

The modernization efforts in education and training which started in the last period of the Ottoman period and continued in the Republic era weakened religious and moral values in the social and individual life. Traditional institutions such as madrasahs had been insufficient to respond to problems and glitch emerging in religious services. Quests for narrating and spreading the religious truths correctly also appeared outside of the madrasahs. The first examples of this institutional level is *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*, *Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye*, and *The Translation Project of the Qur'an and Hadîth*. The information is given in this article about *The Translation Project of the Quran and Hadîth*, and the life of Babanzade Ahmet Naim Bey, who commissioned to translate *al-Tajreed al-Sarih* within the scope of this project, and his aforementioned work.

Keywords: Babanzade Ahmed Naim Bey, *al-Tajreed al-Sarih*, Hadîth Studies in Modern Turkey.

